

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury

(Kulturologie)

Studijní obor: Kulturologie

Kateřina Doleřalov

Ke kultuře Berberů z pohoří Ríf

Towards Understanding the Culture of the Rif Berbers

Diplomov práce

Praha 2008

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.

Oponent diplomové práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených zdrojů.

V Praze dne 12. dubna 2008

Kateřina Doležalová

Poděkování

Ráda bych poděkovala PhDr. Vladimírovi Czumalovi za podnětné rady při vedení této práce, Dr. Hamzovi El Ghannudimu za konzultace ohledně významu slov v arabském jazyce a rovněž všem přátelům – Berberům za poskytnuté informace.

OBSAH

Úvod.....	1
1. Kdo jsou Berbeři.....	4
2. O původu Berberů.....	7
3. Berberské Maroko.....	12
4. Hudba a tanec.....	22
5. Umění a řemesla.....	33
6. Symbolika berberského umění.....	39
7. Numerologie.....	40
8. Zemědělský rok.....	43
9. Bydlení a architektura.....	46
10. Kif a Ríf.....	49
11. Venkov a město.....	61
Závěr.....	65
Obrazová příloha.....	67
Abstract.....	70
Seznam zdrojů.....	71

Úvod

„Je ne suis pas Arabe, je suis Berbère!“ zaznělo z úst Maročana Mourada Zuhaira. Byla jsem překvapená, když mi francouzsky oznámil, že mluví také plyně berbersky, přestože před chvílí konverzoval se svými spolubydlícími na koleji v arabštině. Tuto jazykovou výbavu získal ve své rodné zemi – Maroku. Narozen v berberské rodině, naučil se mluvit mateřštinou, se zápisem do školy začalo studium arabštiny a o pár let později hodiny francouzštiny tamtéž. S arabštinou přišlo i popření identity.

Navzdory faktu, že berbersky mluví několik milionů Maročanů, malí žáci bývali ve školách a na gymnáziích napomínáni, když spolu o přestávkách diskutovali v rodném *tamazight*. Stejně pocity zažívali a stále zažívají i berberofonní studenti při ústních zkouškách v arabském jazyce, nejprve musí čelit profesorovu údivu nad zvláštností svých příjmení, později si případně vyslechnout, že by bylo vhodné se zcivilizovat lepšími znalostmi arabštiny, protože berberština je pouhý žargon bez minulosti, přítomnosti a budoucnosti. Rodiče v době Mouradova dětství neměli možnost pojmenovat své novorozence jménem s berberskou konsonancí, poněvadž tato jména nemohla být v arabské zemi citována. Naposledy se tato situace opakovala dne 28. ledna 2008 ve městě Larache na severu Maroka. Berberští rodiče adoptovali dívku, které chtěli dát jméno Illy. Přestože marocká veřejnost vyjádřila této rodině podporu, tribunál žádost zamítl. Rodiče považují toto rozhodnutí za diskriminační a domnívají se, že jednou z příčin zamítnutí byl také názor, že jméno Illy, které v berberštině znamená „moje milovaná dcera“, se pro adoptivní dítě nehodí.¹ Mystifikace jde mnohem dále. V marockých učebnicích dějepisu se píše, že prvními obyvateli Maroka jsou Berbeři, kteří přišli z Jemenu a

---

¹ *Maroc: protestation contre le refus d'un juge de donner un prénom berbère* [online]. 4.2.2008 [cit. 2008-02-22]. Francouzsky. Dostupný z WWW: <http://www.amazighworld.net/news/index_show.php?id=1380>.

Sýrie přes Etiopii a Egypt. Ačkoliv se nikdy nepotvrdilo, že by Berbeři skutečně měli arabský původ...

„La révélation m'est venue de l'Orient“²

Henri Matisse

Jedním z prvních umělců, kteří navštívili Ríf, byl překvapivě Čech – rytec a grafik **Václav Hollar** (1607-1677). Během svého marockého pobytu roku 1669 Hollar vytvořil na třicet kreseb Tangeru. Zájem Evropanů o státy Maghrebu se výrazně zvýšil až s procesem kolonizace – roku 1830 Francie anektovala Alžírsko. Roku 1832 v Maroku pobýval **Eugène Delacroix** (1798-1863), rychlými skicami svých obrazů se zachraňoval před hněvem a předsudky muslimů vůči zobrazování. Výtvarníci přijeli do Maroka hledat nové barvy a světlo. Rífské ženy maloval např. **Benjamin Constant** (1845-1902), Berberky se stříbrnými šperky a tetováním na bradě zase **Alphonse Etienne Dinet** (1861-1929), který pod vlivem prostředí konvertoval na islám. Paleta **Keese van Dongena** (1877-1968), představitele fauvismu, se po návštěvě marockého severu obohatila o teplé odstíny oranžové a červené. Také **Henri Matisse** (1869-1954) si pronajal pokoj v Tangeru poté, co své ženě v dopise napsal: „V Paříži, s šedou oblohou, jsem úplně paralyzovaný...“³

Oblast severní Afriky okouzila mnoho výtvarných umělců, především francouzské orientalisty. Leč někteří z nich cestu do Maroka nikdy neuskutečnili a přesto se ve svých pařížských ateliérech nechali unášet vlastními představami o Orientu. Nejtatraktivnějším námětem byly bezesporu ženy v harému. Vzrušování skrytým životem žen za stěnami domů, tvořili obrazy podléhající čistě jejich fantazii, díla, která dnes na tvářích Berberů vzbuzují úsměv. Nahý krotitel hadů, zahálka

---

² „Revelace mi přišla z Orientu.“ Touto větou Matisse shrnul svou marockou zkušenost, v letech 1912 a 1913 uskutečnil dvě cesty do Maroka, které zásadním způsobem ovlivnily jeho pozdější tvorbu. LABRUSSE, Rémi. L'épreuve de Tanger. *Qantara : Magazine des cultures arabe et méditerranéenne*. podzim 1999, no. 33, s. 18-21.

³ Tamtéž.

s erotickým nádechem v lázních, muž modlí se v mešitě pouze v bederní roušce, případně pes hoví si na pohovce vedle svého pána⁴, jsou výjevy, které v reálném muslimském světě neexistují. „Je libo alžírská káva?“ chce se mi říct, podobný paradox s vaječným koňakem uvnitř.

S Berbery jsem se setkala v průběhu studijního pobytu ve Francii (Université Charles de Gaulle Lille III a Université des Sciences et Technologies de Lille), kde jsem strávila šest měsíců na katedře dějin umění a etnologie. Překvapilo mě, jak málo pozornosti se věnuje těmto lidem a jejich úsilí za uznání berberské identity. Rozdíl mezi skutečností a evropskými představami, často zkreslenými médii, o životě v Maroku, byl hlavní motivací k napsání této diplomové práce. Jedním z důvodů je i skutečnost, že v Čechách neexistují prameny, které by se berberskou otázkou zabývaly. Informace o Berberech jsem čerpala především z osobních setkání a rozhovorů, které byly uskutečněny v období září 2004 až leden 2008, zároveň z literatury v univerzitních knihovnách. Z berbersko-českých konverzací se stal trvalý kulturní zájem, kvůli kterému jsem se do Lille vracela. Ve své diplomové práci jsem se snažila o kulturologický přístup s prezentací jednotlivých složek tzv. vysoké kultury a zároveň způsobu života. Jelikož vycházím z francouzsky psané odborné literatury několika oborů, ponechala jsem berberské a arabské názvy ve francouzské transkripci těchto jazyků. Přijměte tedy mé pozvání do pohoří Ríf.

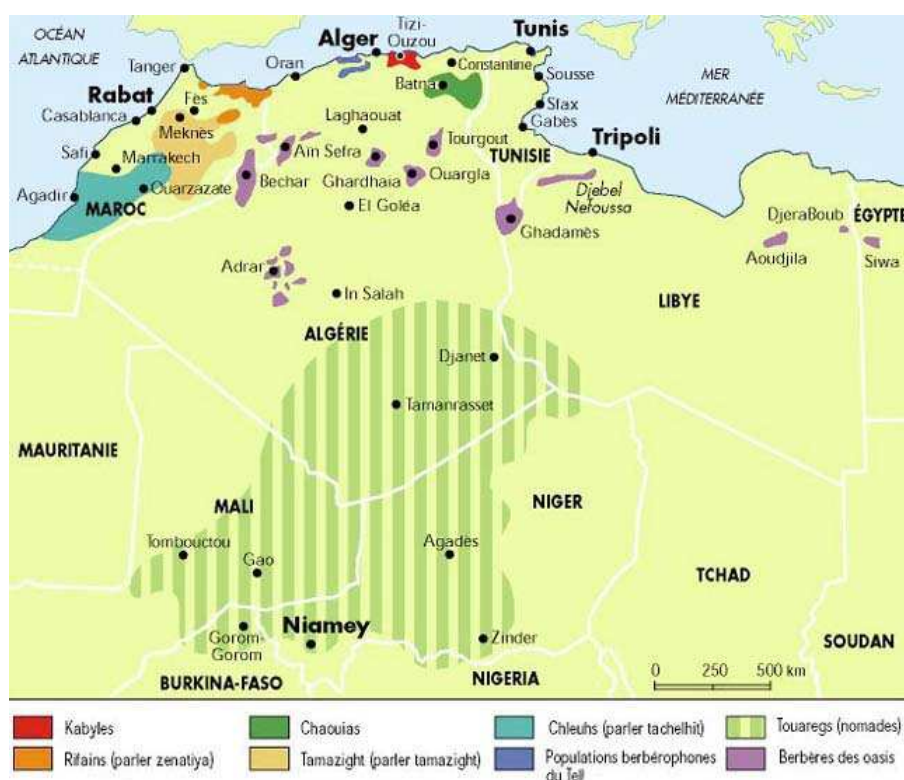
---

⁴ Obrazy od Jeana-Léona Gérôma (1824-1904).

1. Kdo jsou Berbeři?

Berbeři jsou původními obyvateli severní Afriky. Dodnes žijí rozprostřeni na obrovském území – od egyptských hranic (oáza Siwa) na východě k pobřeží Atlantského oceánu na západě, od severu Tuniska až k oblastem rovníkové Sahary. Berbeři získali své označení od Římanů z latinského „*barbarus*“ (cizinec ve vztahu k řecko-římské civilizaci). Pro Římany tedy představovali barbary mluvící nesrozumitelnou řečí, stejně jako ostatní národy vně hranic římského impéria. V dnešní době se slovem Berber nazývá především příslušník severoafrické jazykové skupiny mluvící některým z dialektů berberského jazyka či obecněji soubor populací Maghrebu (viz mapu).⁵

⁵ JARDIN, Yves, REKACEWICZ, Philippe. *Les Berbères en Afrique du nord* [online]. prosinec 1994 [cit. 2008-01-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.monde-diplomatique.fr/cartes/berberes1994>>.

Západní tradice zůstala u pojmenování Berbeři, oni sami však preferují termín „*Imazighen*“ – „svobodní lidé“ („*Amazigh*“ v jedn. č.). Nejpočetnější jsou v Maroku, berberofonní obyvatelstvo zde čítá 17 milionů lidí. Tato populace je dále rozdělena dle osídlených oblastí na Berbery z pohoří Ríf, ze Středního Atlasu, z Vysokého Atlasu, z Anti-Atlasu a z oblasti Souss (viz mapu Marockého království). V Alžírsku tvoří zhruba 40 % celkové populace zahrnující Berbery z Kabylie (Kabylové), z Aurès a ze saharských oblastí Mzab a Hoggar. Další berberské kmeny nalezneme v oáze Siwa v Egyptě (10–20 000 lidí), v regionech Aoudjilla, Sokna, Zouara a v džebel (hora) Nefousa v Libyi (300–550 000 Berberů), na jihu Tuniska a na ostrově Djerba žije zhruba 70 000 příslušníků berberských skupin, nelze vynechat kmen Zénagas v Mauritanii

a rozlehlé území států Mali, Burkina Faso a Nigeru čítající další čtyři miliony „svobodných lidí“ (Tuaregové). Několik milionů berberských muslimů žije v diaspoře po celém světě, především však v Evropě (hlavně Španělsko, Francie, Belgie a Holandsko).

Mapa Marockého království⁶

⁶ *Séjour au Maroc* [online]. c2005 [cit. 2008-01-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.voyage-net.com/bons-plans/maroc.php>>.

Odhadem činí celková populace 40 000 000 berberofonních lidí, protože však nikdy nevytvořili jednotný národ, jejich kultura je ve všech zemích, kde se vyskytují, pokládána za minoritní. Spektrum arabského vlivu na berberské skupiny je široké – od téměř úplné asimilace až po zřetelnou svébytnost (Tuaregové).

2. O původu Berberů

Existuje tolik různých názorů a hypotéz na toto téma, že není jednoduché určit, které z nich jsou skutečné teze vedoucí k odhalení pravdy o původu Berberů. Následující text ve zkratce prezentuje poznatky a myšlenky autorů z dob starověkých i nedávno minulých.

Berberi jsou vyobrazeni na nejstarších památkách faraonského Egypta (např. na hrobce Sėti I.) jako odění lidé nosící zbraně a šperky, odlišující se od Egyptanů a obyvatel Kartága, označeni jako Libyjci pod jmény *Lebou*, *Tehenou*, *Maschawash* (*Meshwesh*). Další informace nám přináší historik **Hérodotos** (484–425 př. n. l.) ve svém díle *Dějiny*. Tvrdí, že Libyjci (*Maxyes*) jsou potomky Trojanů, kteří našli úkryt v severní Africe (Tunisko) poté, co jim Heléňané zničili město. Antičtí autoři dělili Berbery na Maury (na západě, v dnešním Maroku) a Numidy (ve středu a na východě, Alžírsko a Tunisko).⁷ Zajímavé je i lingvistické porovnání jmen kmenů Berberů. Většina z těchto „paleoberberských“ starověkých kmenů nosila jméno *Mazices*. Jedná se o verzi jejich vlastního jména *Imazighen*, které variovalo dle jazyků jiných národů. Egyptané užívali slovo *Meshwesh*, Řekové názvy *Mazyes* nebo *Maxyes* a jiní zase *Mazices* či *Madices*.⁸

Také římský autor **Gaius Sallustius Crispus** (86–35 př. n. l.) ve svém díle *Bellum Iugurthinum* tvrdí, že původními obyvateli severní Afriky byli Getulové a Libyjci.⁹ Semitské předky Berberům přiřkli arabští autoři. **Abu Abdullah Al Bekri z Cordoby** (1040–1094) napsal, že Berberi pocházejí původně z Palestiny a jsou potomky synů Goliáše, kterého usmrtil David. Z Palestiny byli vyhnáni do Egypta a nakonec osídlili celé území afrického severu. Také významný středověký průkopník

---

⁷ ILIFFE, John. *Afrika a Afričané : Dějiny kontinentu*. Luboš Kropáček. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2001. 376 s. ISBN 80-7021-468-6, s. 44.

⁸ SERVIER, Jean. *Les Berbères*. 4. édition. Paris : Presses Universitaires de France, 2003. 127 s. ISBN 2 13 053170 9, s. 10-11.

⁹ Episoda první: Zeměpisný a národopisný popis Afriky (kap. 17-19), s. 24-26.

dějiny civilizací **Ibn Khaldoun** (Ibn Chaldún)(1332–1406), kterého si velmi vážil Arnold Toynbee, napsal objemnou *Historii Berberů* o několika svazcích.¹⁰ Ibn Khaldoun, narozený v Tunisu v početné rodině pocházející z Andalusie, ctěný pro své na tehdejší dobu moderní myšlení (všímal si kromě historických událostí i ekonomických, sociálních a politických aspektů), se přiklání k jejich kanaanskému původu s výjimkou berberských kmenů Sanhadja a Ketama, údajně pocházejících z jemenského území.¹¹

Badatelská činnost po berberských předcích „vzkvétala“ i během období novověku. Jednotliví autoři se buď přikláněli ke starším úvahám, které se opíraly o písemné prameny různé historické věrohodnosti či vytvářeli teorie úplně nové. V roce 1833 kapitán francouzské armády Rozet popisuje severoafrické dolmeny alžírského regionu Béni – Messous jako druidské památky. Stejně tak chirurg Guyon, který jako první zahájil tamtéž v roce 1846 výzkum, ve svém shrnutí pro akademickou veřejnost napsal: „*Mají cele ráz druidských památek, které jsem spatřil v Saumuru a na jiných místech Francie. Také někteří archeologové je přisuzují Galům, kteří sloužili v římských armádách, ale byli bychom rovněž celkem oprávněni je vztahovat k Vandalům...*“.¹² Někteří tvrdí, že to byl pouhý pokus ze strany Francouzů ospravedlnit postupné dobývání a kolonizaci Alžírsko na základě myšlenky stejného (keltského) původu Francouzů a Berberů. A. Bertrand (1863) věřil, že existoval „lid dolmenů“ severského původu, jenž byl postupně vyháněn z Asie, ze severní Evropy, z britských ostrovů přes Galii a Španělsko až k břehům severní Afriky, kde se usídlil. To by vysvětlovalo i vysoký počet blondatých berberofonních lidí se světlými očima. Nesmíme ovšem zapomenout, že světlá pleť a blondaté vlasy některých Berberů jsou

---

¹⁰ *Histoire des Berbères et des dynasties musulmanes de l'Afrique septentrionale.*

¹¹ SERVIER, Jean. *Les Berbères*. 4. édition. Paris : Presses Universitaires de France, 2003. 127 s. ISBN 2 13 053170 9, s. 15-18.

¹² CAMPS, Gabriel. *Les Berbères : Mémoire et identité*. 2. édition. Paris : Editions Errance, 1987. 260 s. ISBN 2-903442-32-0, s. 21.

pravděpodobně dávným odkazem Byzantinců, Římanů či Vandalů, kteří tu dlouho pobývali a tak se přirozeně s Berbery smísili.

Ve stejné době vzniká teorie M. Oliviera spojující Berbery s Řeky na základě komparace jazyků těchto etnik, řečtina byla kdysi implantována nájezdníky. Jiní literáti hledali pouto Berberů s Atlantidou. Vzestup a pád této ostrovní říše nám popsal ve 4. stol. př. n. l. **Platón** v dialogu *Kritias*: „*Především si vzpomeňme, že tomu jest všeho 9000 let od té doby, co podle vypravování byla válka mezi těmi, kdo bydlili vně za Hérakleovými sloupy, a všemi obyvateli uvnitř; tu třeba nyní důkladně vylíčiti. Tyto uvedla podle pověsti naše obec pod svou vládu a vybojovala celou válku, ony pak králové ostrova Atlantského, který, jak jsme pravili, kdysi se tam rozkládal a byl větší než Libye a Asie, avšak ponořiv se při zemětřesení, působí nyní svým neproniknutelným bahnem překážku v plavbě těm, kteří vyplouvají odtud na širé moře.*“¹³ Podle Platona se Atlantida nacházela za Hérakleovými sloupy (dnešním Gibraltarským průlivem) a ovládala celé Středomoří až k Egyptu, což by teoreticky odpovídalo dnešnímu berberskému osídlení. Roku 1992 vydal německý archeolog **Eberhard Zangger** (*1958) knihu *The Flood from Heaven: Deciphering the Atlantis Legend*, ve které argumentuje, že pod názvem Héraklovy sloupy byl Gibraltarský průliv znám až kolem roku 500 př. n. l. Původně se prý takto označovala úžina Dardanely. Jak je vidno, odpověď na otázku zda jsou Berbeři potomky posledních Atlanťanů je stejně neurčitá jako samotná existence této říše. Za kolébku lidstva je antropology (zastávající monocentrický model) pokládána Afrika, předchozí uvedené hypotézy se zabývají převážně pozdější migrací národů, stěhováním z důvodu vyhnání či dobývání z dob, kdy již byla planeta zalidněna, ale co kdyby Berbeři byli skutečně příbuznými prvních prehistorických lidí na světě, zrozených v srdci afrického kontinentu? Jisté světlo do problematiky berberského původu vnáší bezpochyby soudobé antropologické studie. Roku 1907 byly objeveny pozůstatky lidí, označených jako *Hommes de Mechta el-Arbi* podle stejnojmenné lokality v Alžírsku (nedaleko města Constantine). *Homme de Mechta*, spojovaný s

---

¹³ *Kritias*: IV, 108 e

industrií Ibéromaurusien, byl v podstatě „bratrance“ evropského Cro-Magnona. Postupem času ustupoval jinému typu člověka, který dostal označení Capsien, podle antického názvu místa Gafsa (Capsa) v Tunisku, kde byl poprvé nalezen. Jedná se o Protoméditerranéena, což znamená, že představuje dnešní etnické a kulturní rysy populací žijících ve Středomoří a na Blízkém východě.¹⁴ Na základě velkého počtu nalezišť, jenž by mohla být překřtěna na hlemýždí farmy, máme dostatečné vědomosti o této kultuře, jejíž počátek řadíme do pozdního paleolitu v severní Africe. Existují dva typy Capsiena – Capsien typique a Capsien supérieur. Capsienská naleziště v Alžírsku byla prozkoumána r. 1930 expedicí The Logan Museum of Anthropology at Beloit College. Malé viditelné dírký na ulitách prozrazují, že tito hlemýždi byli snědění lidmi (viz foto).¹⁵

Lidé této kultury nám zanechali překrásné nástroje – lisy, sekery, čepele aj., ale především svá umělecká díla. Jejich nástěnné malby a rytiny velmi připomínají motivy berberského umění. Capsienské zdobení a náměty můžeme dodnes obdivovat na tkaných berberských kobercích, na nástěnných malbách,

---

¹⁴ CAMPS, Gabriel. *Les Berbères : Mémoire et identité*. 2. édition. Paris : Editions Errance, 1987. 260 s. ISBN 2-903442-32-0, s. 25-31.

¹⁵ *Logan Museum of Anthropology* [online]. [2006] [cit. 2006-01-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.beloit.edu/~museum/logan/paleoexhibit/images/mechta1.jpg>>.

v tradičním hrnčířství či jako tetování. Kontinuita mezi Capsienem a současnou berberskou populací je tímto stvrzena.

3. Berberské Maroko

Marocké království, africká země ležící pouze 13 km od evropského kontinentu (v nejužším místě Gibraltarského průlivu), bylo vždy křižovatkou

a místem setkání různých kultur a civilizací. Na ploše 446 550 km² (rozloha bez dalších 270 000 km² území Západní Sahary, které si Maroko nárokuje) žije zhruba 30 milionů obyvatel. V průběhu starověku byl tento Saharou odtržený „ostrov zapadajícího slunce“ postupně ovládnut Kartáginci, Římany, Vandaly a Byzantinci. Římané nazvali původní Maročany Berbery. Kolem roku 685 přišli do země od východu Arabové, přinesli s sebou islám, arabský jazyk i kulturu. Místní obyvatelstvo bylo z většiny arabizováno. Zajímavostí je, že po roce 711 se mnoho Berberů připojilo k muslimské invazi do Španělska. Velitelem armády byl řífský Berber **Tariq Ibn Ziyad**. Místo, kde se vojska vylodila, bylo na jeho počest nazváno „Djabal al-Tariq“ (Tárikovou horou) a z tohoto jména vznikl současný název Gibraltar. Těsně před zakotvením u španělských břehů prý Tariq vyřkl památnou větu: „*Moře je za vámi, nepřítel před vámi!*“¹⁶ Arabové a Berbeři, zde nazývaní Maurové (jméno odvozené od jednoho severoafrického berberského kmene) dobyté území obsadili, nakrátko se dostali až do jihozápadní Francie. Centrem vzdělanosti se stal Córdobašský chalífát (r. 1492 byli Maurové ze Španělska vyhnáni).

V 11. a 12. století vládly berberské dynastie Almorávidů a Almohádů, které vytvořily obrovskou islámskou říši, sahající v největším rozkvětu od Andalusie až po Senegal. Následovaly dynastie Merínovců, Saadovců a nakonec Alaouitů, kteří se udržují na trůnu dodnes. Maroko zůstalo nezávislé až do 19. století, kdy o ně začaly usilovat evropské koloniální mocnosti Francie a Španělsko. Zájem mělo i Německo. Nakonec se téměř celá země stala francouzským protektorátem (r. 1912), Španělsku připadlo malé území na severu. Během 1. a 2. světové války bojovali maročtí vojáci po boku Francouzů. Roku 1956 se stalo Maroko nezávislé (dva přístavy – Ceuta a Melilla zůstaly španělské, na rozdíl od Maroka zde

---

¹⁶ ELLYAS, Akram Belkaid. *A la rencontre du Maghreb*. 1. édition. Paris : La Découverte/Institut du monde arabe, 2001. 128 s. ISBN 978-2-7071-3301-4, s. 36.

platí středoevropský čas). Maroko je konstituční monarchií, v níž má rozhodující slovo panovník. Král je hlavní autoritou světskou a zároveň i duchovní – je obdařen titulem „Vůdce věřících“. Současným králem je od r. 1999 **Mohamed VI.**, který nastoupil na trůn po smrti svého otce **Hassana II.** Mohamed VI. je pokračovatelem dynastie Alaouitů, která odvozuje svůj původ přímo od proroka Mohameda a jeho dcery Fátimy. Úředním jazykem království je arabština, kterou můžeme dále dělit na arabštinu dialektickou a klasickou. Klasická arabština je jazykem Koránu, administrativních písemností, vzdělávání a politických debat. Je to pouto mezi muslimskými věřícími napříč státy. Dialektická arabština je pak řečí každodenního života. Dalším mluveným jazykem je berberština, rozlišují se tři podskupiny:

1. **tarifit** = dialekt, kterým hovoří berberské kmeny na severu Maroka v pohoří Ríf, obzvláště v regionech měst Tanger, Tétouan, Nador, Al-Hoceima, Aknoul. A také rífské komunity žijící především v Německu a Holandsku.
2. **tamazight** = dialekt, kterým hovoří berberské skupiny ze Středního Atlasu, především v regionech Boulemane, Midelt, Khenifra, Azrou, Errachidia, Beni-Mellal, Khemisset atd.
3. **tachelhit** = dialekt, kterým hovoří Berbeři (Chleuh) na jihu země v oblastech Vysokého Atlasu, Anti-Atlasu a Souss, v regionech měst Marrákeš, Agadir, Ouarzazate, Tiznit, Essaouira a také ve velkoměstech jako Casablanca, Rabat, Tanger, Fès – zásluhou obchodníků na tržištích, kteří pochází z jihu. Tímto berberským nářečím mluví též rodiny emigrantů v Belgii, Holandsku a Francii.

Rozdíly mezi berberskými dialekty samozřejmě existují, ale nejsou tak markantní, tzn. že rífský obyvatel si bez jazykových obtíží popovídá s Kabylem z Alžírsku. Ovšem konverzace mezi Tuaregem a zmíněnými Berbery by byla velmi obtížná. Berberština patří k hamitosemitským jazykům tvořícím geograficky velmi rozsáhlou jazykovou skupinu. Je zachovávána ústním podáním. Ještě na začátku 20. století se každá rífská vesnice pyšnila svým básníkem či dokonce básnířkou.

Oblíbenými žánry lidové slovesnosti jsou především básně, pohádky, bajky, ale také pověsti, přísloví, pořekadla a hádanky. Ačkoliv vypravování příběhů a mýtů hraje dodnes důležitou roli v marocké kultuře, je pomalu vytlačováno konkurencí v podobě rádia a televize.

Existují berberofonní lidé, kteří nerozumějí arabštině, jedná se především o obyvatele horských vesnic, kteří s Araby nepřichází příliš do kontaktu. Také se stává, že tito lidé arabštině rozumí, ale mají problémy s vlastním slovním vyjádřením, což způsobuje častá nedorozumění na úřadech, kde se hovoří pouze arabsky. Jiná situace je ve městech, berberské děti chodí do škol, kde je výuka arabského jazyka povinná. Neboť arabština je oficiálním jazykem v pěti státech Maghrebu. Naopak berbersky se Arabové neučí, ačkoliv ve skutečnosti jsou současní maghrebští obyvatelé téměř stejné – arabsko-berberské krve (nepočetný příliv Arabů v průběhu islamizace Maghrebu v 7. století nemohl vytvořit novou zřetelnou etnickou skupinu, Arabové se s Berbery nevyhnutelně smísili).

Zastánci berberského jazyka si přáli, aby se začal vyučovat na všech školách a stal se tak druhým národním jazykem. Jiní lidé by se spokojili s variantou, aby se berbersky vzdělávali pouze obyvatelé berberofonních oblastí. Arabská opozice poukazovala na fakt, že jazyk bez psané abecedy nelze vyučovat a odmítala berberštinu uznat oficiálním jazykem. Proto lingvisté předložili následující tři způsoby řešení: berberština bude přepsána pomocí latinky, arabské abecedy nebo písmem **tifinagh**. Tifinagh je posledním dochovaným autentickým písmem berberského jazyka, užívaným Tuaregy pro zapsání jejich řeči **tamacheq**.

Znaky tifinagh se velmi podobají písmenům starověkých nápisů (v jazyce libyque),¹⁷ z nichž jeden je datován přesně r. 139 př. n. l. (nápis se týká

---

¹⁷ CAMPS, Gabriel. *Les Berbères : Mémoire et identité*. 2. édition. Paris : Editions Errance, 1987. 260 s. ISBN 2-903442-32-0, s. 200-203.

výstavby chrámu za vlády berberského krále Massinisse), nyní jich vědci mají k dispozici zhruba 1200, jsou velmi krátké a některé zůstávají nerozluštěné navzdory existenci dvou dvojjazyčných nápisů. Abeceda tiffinagh nám poskytuje velmi vzácné informace o povaze a stavu berberského jazyka před více než 2000 lety. Přestože vědecká bádání probíhají už několik desetiletí, mnoho z těchto nápisů zůstává nerozluštěných. Důvody mohou být následující:

- 1) paleoberberská abeceda (ve francouzštině nazývaná libyque) nezapisovala samohlásky
- 2) časová vzdálenost mezi původním berberským jazykem a současnou berberštinou (nejméně 2000 let)
- 3) vědci jsou často neberberského původu
- 4) berberský slovník je málo známý
- 5) průzkum vyžaduje interdisciplinární přístup, kooperaci mezi berberisty, archeology, historiky, znalci latinské a punské epigrafie, semitology, afrikanisty...
- 6) nedostatek odborné literatury zabývající se touto abecedou

Berberi, odjakživa zanedbávající svůj jazyk, raději psali v jazycích dominantních národů. Touto volbou překazili evoluci své mateřštiny (jakožto nástroje národního sjednocení) a zároveň tak nepřímou podporili proces kulturní asimilace. První zachovalou berberskou literaturou jsou spisy v latině – administrativním jazyce římských provincií v Africe. Dva Berberi se dokonce stali hlavou křesťanské církve, nejprve to byl papež **sv. Viktor I.** (189–199) a později **sv. Miltiades** (311–314). V pořímtštělé berberské rodině se narodil i nejvýznamnější církevních Otců – **sv. Augustin** (354–430).¹⁸ Byl křesťanským Berberem stejně jako jeho matka **sv. Monika**. S postupnou islamizací se Berberi přeorientovali z „jazyka křesťanství“ na arabštinu. Nicméně je třeba zmínit dva

---

¹⁸ TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení : Od Thaléta k Rousseauovi*. 4. vyd. Praha : Paseka, 2002. 376 s. ISBN 80-7185-171-X., s. 159.

svébytné překlady Koránu do berberštiny. První je přisuzován autoru jménem **Salih ben Tarif** (8. století). Vojenský vůdce Salih, který se prohlásil za proroka, ustanovil náboženské předpisy berberské hereze islámu *Berghawata* (Barghwata). Snažil se prostřednictvím své doktríny o radikální berberizaci islámu, reagovat na vnucovanou orientalizaci, ukázat, že víra člověka může jít ještě dál. Salih sepsal Korán ve své mateřštině. Historik **Al-Bakri** (1014–1094) zaznamenal zprávu, že přívrženci Berghawaty vzývali Alláha jménem Yakouch, což bylo pravděpodobné berberské označení Boha, znamenající „Ten, kdo dává“.¹⁹ Domníváme se, že věřící Berghawaty žili asketickým životem dle velmi striktních příkazů, kromě 5 modliteb denně předepsaných islámem, vykonávali stejný počet v noci, navíc po kompletním umytí. Rovněž alimentární zákazy oproti jídelníčku sunnitských muslimů zahrnovaly další (vejce, hlavy zvířat, nepodřezané ryby). Salih zůstal navenek pravověrným muslimem, snad z bezpečnostních důvodů, jeho Korán se nedochoval, musíme tedy spoléhat na pravdomluvnost dobových pramenů, které sektu Berghawata zmiňují, je jich příliš málo, abychom předchozí informace mohly považovat za důvěryhodné. Ostatně i středověcí autoři si rádi vymýšleli...

Druhou verzi Koránu v berberštině sestavil **Hamim des Ghomara**. Tento muž se považoval za proroka, poslaného Bohem, aby zreformoval islám, který Arabové znehodnotili. Kolem roku 925 začal kázat v okolí dnešního Tétouanu, ve svém učení zachoval některé povinnosti muslimů, ale částečně je poupravil, buď aby se přizpůsobily berberským tradicím, nebo jednoduše proto, aby se odlišil od ortodoxních muslimů. Modlitby redukoval na dvě za den – při východu a západu slunce. Stejně tak učinil s celoměsíčním půstem v měsíci ramadánu, jeho příznivci se postili pouze poslední tři dny. Naopak zavedl každotýdenní půst polovinu dne ve středu a celý den ve čtvrtek. Pouť do Mekky zrušil. Hamimova hereze také vyvolala vlnu nepřátelství berberských

---

¹⁹ CAMPS, Gabriel. *Les Berbères : Mémoire et identité*. 2. édition. Paris : Editions Errance, 1987. 260 s. ISBN 2-903442-32-0, s.188.

i arabských muslimů, hlavní protagonista v jednom z bojů zemřel. Jeho následovníci praktikovali toto inovované náboženství do 11. století než konvertovali na islám. Ani Hamimův Korán se nezachoval. I v tomto případě jsme odkázáni na literární fragmenty děl tehdejších dějepisců a spekulace.

Francouzská nadvláda nepřinesla pouze negativní důsledky. Její zásluhou se začala rozvíjet berberská studia. Francouzi totiž považovali berberštinu za orientální jazyk a bylo tedy nezbytné shromáždit více informací o tomto národu, berberská kultura se tak dostala do popředí vědeckého zájmu. Roku 1982 se v jedné literární revue objevil článek, ve kterém se prohlašovalo, že berberský jazyk má stejné oprávnění jako arabština. Autor tohoto nehorázného výroku strávil rok ve vězení poté, co odmítl zažádat o milost krále Hassana II. Po tomto incidentu nic převratného nenásledovalo, neboť 80. léta byla pro Berbery stále „dobou temna“.

V 90. letech se rozmnožily asociace zastupující Imazighen. *„Berberské problémy nejsou ryze kulturního a lingvistického rázu, je to především otázka ekonomická a sociální. Berberská svoboda, to jsou také silnice, elektřina a pitná voda,“* zdůrazňuje Mounir Kejji, badatel z centra Tariq ibn Ziyad v Rabatu. *„Lidé si uvědomili, že se neměli spoléhat na stát a že museli popadnout iniciativu do svých rukou. Odtud ono nadšení pro asociace.“*²⁰

V srpnu roku 1991 byla zveřejněna *Agadirská charta*, další pokus obhajující nutnost uznání významnosti berberské identity. Navzdory určitým změnám (např. povolení publikování novin v berberštině) marocká vláda pokračovala v potlačování šíření kultury amazigh různými prostředky. Vydavatelé berberských novin byli často vyslýcháni státními úředníky, v březnu 1994 bylo oficiálně zakázáno kulturní asociaci Ilmas uspořádání konference o berberském jazyce, podobně o měsíc později byla zamítnuta žádost jiné berberské asociace o organizaci dne berberského divadla v hlavním městě Rabatu. Následovalo uvěznění čtyř členů kulturní asociace

---

²⁰ BENNANA, Agafay, LAGARDE, Dominique. *Le réveil berbère* [online]. 27.6.2005 [cit. 2006-09-14]. Francouzsky. Dostupný z WWW: <http://www.asays.com/article.php3?id_article=489>.

v Agadiru za publikaci kalendáře v berberském jazyce a zadržení sedmi středoškolských profesorů za nošení transparentů a vykřikování hesel o svébytnosti tamazight. Další případy represe smutně manifestovaly zranitelnost berberské kultury.

Za určitý bod zvratu v berberské otázce můžeme pokládat především 1. březen roku 2000. Toho dne byl zveřejněn Berberský manifest. Tento dokument byl výsledkem dvou let trvajících debat a diskusí a byl podepsán 229 osobnostmi z řad univerzitních profesorů, spisovatelů, básníků, umělců, průmyslníků a dalších. Manifest požaduje rehabilitaci berberského jazyka, kultury a identity, přepracování výuky historie na školách, uvedení berbersky mluvících úředníků do administrativních orgánů atd. Reflektuje současnou situaci berberofonního obyvatelstva v Maroku ve smyslu „života v exilu“ ve vlastní zemi.

V říjnu roku 2001 byl založen Královský institut kultury amazigh (Ircam). Tato instituce je poradním orgánem v otázkách berberské identity, ale především akademické zařízení, jehož hlavní prioritou je zavedení výuky berberského jazyka do základních škol s využitím již zmiňovaného písma tifinagh. Tento návrh byl schválen dne 5. února roku 2003 jako rozhodnutí, které směřuje k obnovení jednoho z hlavních základů identity svobodných lidí. V některých školách tak malí Maročané znovu „objevují“ písmo svých předků, střežené od samého počátku do současnosti pouze Tuaregy. V červnu 2004 bylo písmo tifinagh oficiálně uznáno mezinárodní organizací pro normy ISO. Byly vydány učebnice berberského jazyka pro 1. stupeň základní školy. Ircam zároveň pořádá semináře pro učitele berberského jazyka, dle informací marockého ministerstva školství berberštinu prozatím vyučuje 9469 kantorů

(r. 2007).²¹

---

²¹ ID BALKASSM, Hassan. *Legal and constitutional status of Amazigh language in Morocco & North Africa* [online]. New York : International Expert Group Meeting on indigenous languages; United Nations, 8.-

Berberi dosud čekají na právní a ústavní uznání jejich jazyka a kultury. Totéž platí o začlenění jazyka amazigh do médií. Marocká vláda již dlouhý čas slibuje etablování berberského televizního kanálu, zatím bez výsledku. Berberům tedy nezbývá než se spokojit s částečným vysíláním v rodném jazyce ve veřejnoprávní televizi. A přece nežadají více než to nejlegitimnější právo – být informován – doma a ve svém jazyce. Studentka Fatima si mi postěžovala, že za koncesionářské poplatky, které v Maroku platí, si jako Berberka představuje jinou skladbu vysílání, než jakou marocká televize původnímu obyvatelstvu nabízí. *„Neplatíme za to, abychom se dívali ve dvě ráno, kdy už všichni spí, na taneční vystoupení. Máme snad být vděční za to, že nám každou neděli pouštějí Ahouach?“*²² Podmínky pro realizaci vysněného projektu berberské televize jsou ideální, chybí jen to hlavní, dobrá vůle politiků.

Berberští exulanti, emigranti a Francouzi berberského původu mají možnost (vlastní-li kabelovou televizi) sledovat od ledna 2000 první soukromé médium v jazyce amazigh – BRTV (Berbère Radio Télévision). Berberská televize sídlí v městečku Montreuil v regionu Île-de-France a vznikla díky entusiasmům řady dobrovolníků, především z Alžírsko. Finance k „přežití“ na mediálním trhu získává mj. pořádáním kulturních akcí ve svém sídle a také z příspěvků asociace „Les amis de Berbère Télévision“.²³ V Maroku lze sledovat BRTV pouze přes satelit, nicméně tento televizní kanál (ač francouzský) je dokladem úspěšně vynaloženého berberského úsilí. Snad i morální lekcí pro marocké politiky...

Současné cizí jazyky v Maroku jsou zastoupeny francouzštinou, španělštinou a angličtinou. Přestože před dvěma lety Marocké království oslavilo 50 let své nezávislosti, francouzština nadále zůstává jazykem studentů na vysokých školách, intelektuálů a literátů. Francouzsky hovoří i marocký tisk. Neb francouzsky psaná

10.1. 2008 [cit. 2008-02-05]. Dostupný z WWW: <

http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/EGM_IL_Balkassm_en >.

²² Rozhovor vedený v café Illustration v Lille 25.5.2007

²³ *Berbère Télévision* [online]. [2000] [cit. 2007-10-07]. Francouzsky. Dostupný z WWW: <<http://www.brtv.fr/>>.

periodika představují v Maghrebu (s výjimkou Libye) přibližně 70 % z celkového tisku.²⁴ Dalším významným faktorem stvrzujícím výsostné postavení francouzského jazyka v severní Africe je intenzivní proudění imigrantů z Belgie a Francie do rodných vlastí a zpět. Románům frankofonních marockých autorů nechybí smělost, naopak překvapují otevřeností, kritickým postojem a odkrýváním tabuizovaných témat. Francouzština jim zprostředkovala nespoutanost literárního projevu, možnost osobního vyjádření i v otázkách, o kterých se v klasické arabštině veřejně nediskutuje. V jazyce Knihy se to nehodí. Univerzálně platí, že o některých tématech se jednoduše píše lépe v jazyce cizím, který nám dopřává jistý odstup a nadhled.

Španělština se do Maroka dostala také díky kolonizátorům a angličtina teprve nedávno. Dalo by se říci, že berberština a marocká arabština představují kulturu lidovou, zatímco arabština klasická (jazyk Koránu a úřední) spolu s francouzštinou zastupují kulturu vědění. Berberština byla pravděpodobně na počátku jednotným jazykem všech berberských kmenů, nicméně ztráta komunikace mezi jednotlivými skupinami z důvodu jejich rozptýlení na obrovském území a odloučenosti způsobila různý vývoj berberského jazyka.

---

²⁴ ELLYAS, Akram Belkaid. *A la rencontre du Maghreb*. 1. édition. Paris : La Découverte/Institut du monde arabe , 2001. 128 s. ISBN 978-2-7071-3301-4, s. 89.

4. Hudba a tanec

Hudební dědictví bylo předáváno ústní tradicí po celá staletí z generace na generaci. Stejně tak jako umění tance vždy zachycovalo důležité momenty v životě jednotlivce: narození, obřízku, svatbu a pohřeb. V některých berberských lokalitách můžeme ještě nyní potkat potulné básníky a hudebníky, kteří kráčí z jedné vesnice do druhé a přednášejí své kompozice. Mezi takové lze zařadit i balady bardů zvané *tamdyazt* s cca sto verši.

Obecně můžeme hudbu v Maroku rozdělit na dva schématické žánry:

1. hudba venkovská, která je charakteristická především rytmem
2. hudba městská, která čerpá z andaluské hudební tradice, která se do severní Afriky dostala díky vyhoštěným Arabům ze Španělska. V Maroku se nazývá „*al-’âla*“ (= hudební nástroj, instrument) a můžeme ji slyšet např. ve městech Tétouan, Chefchaouen, Tanger. Jiným arabsko-andaluským stylem je „*gharnati*“ (spjatý se španělským městem Granada).

Zlatý věk středověké Andalusie poskytl úžasný svět, v němž se mísily inspirace a hudební vlivy různých kultur. Geograficky výhodný prostor umožnil setkávání a vzácný soulad mezi Araby, Berbery, Židy, Španěly, Afričany... Muslimští hudebníci působili mj. na dvoře krále Kastilie a Leónu **Alfonsa X el Sabio** (1221–1284, bratranec Přemysla Otakara II.), kde významně ovlivnili hudební charakter slavných *Cantigas de Santa María*. Umění hudby se předávalo ústní tradicí z učitele na žáka, vyučovala se technika hry a tradiční repertoár. Když žák získal potřebný základ, mohl začít s improvizací a s přidáváním vlastních invenčních prvků, tyto variace, pakliže byly kvalitní a nenarušovaly stylový řád, mohly klasický repertoár obohatit a být tak předávány dalším generacím. Neexistence a zbytečnost notových záznamů měla svou osobitou výpověď, leč pro současné muzikology zápasící s přesnou datací, poněkud tristní, nicméně řada písní z doby andaluského souznění kultur se nám přesto dochovala. Například písně oslavující lásku „dvojnásobnou“ – posvátnou i světskou, byly zachovány súfijskými bratrstvy. Po dobytí Granady r. 1492 muslimští muzikanti odešli do severoafrických měst, kde našli živnou půdu pro rozvoj tohoto žánru. Arabsko-andaluská hudba je proto považována za jeden z pilířů marocké identity.

Dále můžeme tradiční hudbu rozdělit na náboženskou (rituální) a světskou (nerituální). Rituální zpěvy doprovázejí náboženské svátky, ale i pohřby, většinou se jedná o dlouhé zpívané básně na témata jako jsou marnost života, strach ze smrti, činy Proroka aj. Každý refrén je doplněn zaklínadlem nebo opěvováním Alláha. Tyto zpěvy zůstávají bez doprovodu hudebních nástrojů s výjimkou flétny, která se občas k těmto účelům používá. Do berberské rituální hudby patří i písně spjaté se zemědělským kalendářem (sborové zpěvy zpívané bez instrumentálního doprovodu), nebo hudba spojená s marabutismem. Slovo marabut²⁵ vzniklo deformací arabského slova „*mourabit*“ (= učedník, který získá

---

1 ²⁵ Slovo marabut má velmi široký význam, označuje „svatého živého nebo pohřbeného“, zároveň „místo, které ukrývá jeho hrob“, „stoupence (žáky) svatého/svaté“, případně všechna místa, o kterých se lidé domnívají, že jsou či byla se životem světce spjata (stejně tak předměty, zvířata a

náboženské vzdělání od svého mistra – učitele v ribatu, což je jakýsi klášter, kde se člověk může oddat mystickému rozjímání a samotě). Marabutismus je v podstatě souhrnný název pro náboženské praktiky, které v sobě integrují velmi staré mystické zvyky věřících a islám. Uctívají muslimské světce, kteří jsou často předmětem kultu muslimských bratrstev. Takový svatý („*wali*“ – „blízký Bohu“ nebo marabut; žena či muž; po smrti či při životě) je místní populací uznáván pro své kompetence. Mezi jeho/její přednosti patří posvátné a náboženské vědění a především „*baraka*“²⁶ – boží požehnání, které mu/jí umožňuje zkrotit některé přírodní síly a vykonávat zázraky.

Světské zpěvy jsou rozličnější. Oblíbeným žánrem je chvalozpěv na určitou osobu. Zpívající ženy přednášejí dobré skutky a ctnosti této osobnosti a svým zpěvem přivolávají požehnání i celé rodině, z níž opěvovaný pochází. Při zpěvu často tančí a jsou doprovázeny loutnou nebo violou. Profesionální hudebníci putují spolu se svými malými cestovními orchestry. Hrají na bubny, rebáb a na nejrůznější dechové nástroje.

Berberská hudba v oblastech Vysokého Atlasu a Souss je tetra- nebo pentatonická. Rířští Berberé stejně jako jejich sousedé Kabylové v Alžírsku používají systematicky mikrointervalů, což je též charakteristický rys arabské lidové hudby. Berberé zpívají rádi a často, ani k tomu nemusí být významná příležitost. Oslavují jedinečnost dne i radost, že se celá rodina sejde. Přátelská setkání probíhají buďto odděleně – muži zvlášť, ženy zvlášť, jak se v islámské kultuře sluší, nebo dohromady. To pak v jedné místnosti sedí zpívající a tleskající ženy, vedle nich sedí či stojí muži, kteří se také účastní zpěvem či alespoň

---

rostliny). DERMENGHEM, Émile. *Vies des saints musulmans*. Paris : Actes Sud, 2005. 329 s. La bibliotheque de l'islam. ISBN 978-2742757176.

²⁶ GEERTZ, Clifford. *Savoir local, savoir global : Les lieux du savoir*. Traduit de l'anglais par Denise Paulme. 2. édition. Paris : Presses universitaires de France, 1999. 293 s., s. 170-171.

občasným pokřikováním. Vše je doprovázeno tradičními tanci. Na jihu v horách Vysokého Atlasu se tančí *Ahouach* (*Ahwash*).

Tento rytmický tanec s neskonale hudební silou tančí svobodní chlapi a nezadané dívky v kruhu kolem ohně za doprovodu bubnů. Rytmus je umocněn chrastěním mnoha těžkých stříbrných šperků, které zdobí těla přítomných žen. Při této události se venku za bílého dne shromáždí celá komunita za účelem kolektivní improvizace poezie, hudby a tance. Texty se skládají z dvojverší zpívaných sponsoriálním způsobem muži a ženami. Téměř v každé vesnici působí společenství mladých mužů tzv. *laâmt*, mající za úkol hudební doprovod tamních slavností. Tato uskupení by mohla být přirovnána k lidovým konzervatořím, kde se mladí učí posloucháním druhých a následným zapojováním se do hudební produkce komunity.

Jiným typickým berberským tancem je *Ahidous* v regionech Středního Atlasu, symbolizující stmelení a důležitost pospolitosti.²⁷ Tančí se při různých rodinných oslavách, ale i během některých národních svátků. Ahidous je také příležitostí pro svobodné k seznámení. Je to sváteční chvíle, při které se všichni oblékají do nejlepších šatů, které mají. Tanec má přísná pravidla respektující dlouhověkou tradici a krásu tohoto zvyku a bývá doprovázen deklamací krátkých básní (*izlan*). Výška hlasů zpívajících Berberů při tomto tanci může být pro „nepřipravené“ diváky velmi překvapující. Zpívané texty evokují přírodu, lásku či beznaděj. S nadsázkou by se Ahidous dal nazvat dámskou volenkou, protože právě mladé dívky si samy vybírají tanečníky a zároveň potenciální ženichy.

Legenda vypráví příběh zamilované dvojice: znepřátelené rodiny od sebe milence odloučily, ti tak plakali, až vznikla dvě jezera (islí a tislít alias ženich a nevěsta). Podařilo se jim společně uprchnout do Imilchilu, kde jim poskytl azyl svatý

---

²⁷ LIÈVRE, Viviane. *Danses du Maghreb d'une rive à l'autre*. Paris : Ed. Karthala, 1987. 192 s. ISBN 2-86537-179-4, s. 65-66.

patron **Sidi Ahmed Oulmaghni**, který lidu kmene přikázal, že lásce již nesmí nic překážet, snad i proto se každý rok v září ve městě **Imilchil** koná moussem zasnub s tancem Ahidous. V arabských zemích spolu na veřejnosti muž se ženou netančí (nejedná-li se o kolektivní tance), nicméně v některých berberských oblastech (např. Hoggar), mohou starší ženy tančit s muži svého věku. Tyto tance se nazývají *tehigelt*. Lásku k poezii, vyjádřenou ve zpěvu či recitací veršů, chovají berberské populace napříč Marokem. Nejinak je tomu na severu Maroka, jak následovně líčí slavný historik a filozof Ibn Khaldoun (1332–1406): „*Básník kráčí před řadami a zpívá, jeho zpěv by oživil pevné hory...*“²⁸

Nejběžnější hudební nástroj je buben, který se nazývá *bendir* (abendayer). Říká se, že berberská hudba se inspirovala úchvatnou krásou venkovské krajiny a resonancí bendiru. Je to vsutku její klíčový rytmický nástroj. Tento rámový buben vydává jedinečný „bzučivý“ zvuk, který vyvolávají struny natažené pod blánou z kozí kůže. Jiný nepostradatelný instrument je *darbouka*. Jedná se o jednoblanný buben pohárového tvaru. Je nejčastěji z pálené hlíny, popř. dřevěný nebo kovový s membránou z kozí kůže. *Deff* je malý dřevěný rámový buben čtvercového tvaru s dvěma membránami. Berberská *flétna* s 6 až 9 hmatovými otvory je oblíbeným nástrojem pastevců v horách i nomádů v poušti. *Zurna* je dvouplátkový aerofon s kónickým korpusem, který má pronikavý zvuk. Hraje se na něj především při slavnostech pod širým nebem.

Nezastupitelné místo má i arabská loutna *oud* (al'ud), přímý předchůdce loutny evropské. Korpus se skládá ze 16 – 18 plátek lehkého dřeva, je kryt deskou s více rezonančními otvory. Krk nemá pražce a je zakončen dozadu zahnutou hlavicí s kolíčky. Číselné poměry konstrukce oudu jsou vysvětlovány kosmologicky, stejně jako ostrunění. To bylo původně čtyřsborové, dnes je nejběžnější pětisborové (vliv

---

²⁸ ARNAUD, Gérald, LECOMTE, Henri. *Musiques de toutes les Afriques*. 1. édition. Paris : Fayard, 2006. 672 s. ISBN 9782213625492, s. 21.

Andalusie). Bývá laděno G, A, d, g, c' nebo tzv. aleppským laděním E, A, d, g, c'. Tradičně se hraje plektrem z orlího pera, nověji i prsty.²⁹ Jiným typem loutny je *gumbri* (agrumbri). Korpus má tvar želvího krunýře, na kterém jsou nataženy tři struny. *Rebab* je označení pro různé chordofony, nejčastěji s koženou rezonanční deskou. V Maghrebu je rozšířený smyčcový typ se štíhlým dřevěným korpusem, který je zespodu krytý kozí kůží. Za zmínku stojí ještě *imzad*, jednostrunný smyčcový nástroj, na který hrají pouze berberské ženy Tuaregů,³⁰(hudební činnost u těchto Berberů náležela ženám od pradávna), preludují i sólově jako individuální muzikantky, což je v berberské hudbě, kde neexistuje formát jediného instrumentalisty, naprostý unikát. Joseph Bourrilly ve svém díle *Éléments d'ethnographie marocaine* (1932) popisuje berberské dudy: „V Rífu skupiny zpěváků vede *cheikh*, sólový zpěvák, kterého doprovází dudák (*azemmer*). Dudy, *amidaz*, jsou zhotovené z kozlí kůže a opatřené dvěma antilopími rohy, z nichž jeden slouží k nafukování měchu, druhý k regulaci vypouštění vzduchu.“³¹

V berberofonní oblasti Ríf, v nedostupných horách schované vesnici **Jajouka**, žijí strážci jedné z nejstarších hudebních tradic na světě, předávané v průběhu 1300 let z generace na generaci. Sami vesničané však stáří své hudby datují hluboko do pohanské doby, což při prvním setkání s nimi přivedlo Williama S. Burroughse k nesmrtelné charakteristice: „Původní zvuky čtyři tisíce let starého rock'n'rollového bandu“.³² Tito hudebníci pocházejí všichni z jednoho rodu – **Attar**. Attar je súfijské mystické jméno znamenající „tvůrce vůně“. Od svých otců se učí děti Attar hrát tuto

---

²⁹ JURKOVÁ, Zuzana. *Kapitoly o mimoevropské hudbě*. 2. dopl. vyd. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 2001. 107 s. ISBN 80-244-0302-1, s. 62.

³⁰ Několik obrazů s námětem hudební sešlosti tuarežských žen z oblasti Hoggar (např. „Hráčka na imzad“ (290x180 cm), Musée National des Arts Africains et Océaniens, Paris) vytvořil francouzský malíř **Paul Élie Dubois** (1886-1949), Tuaregy navštívil v roce 1928. THORNTON, Lynne. *La femme dans la peinture orientaliste*. Paris : ACR Edition, 1985. 264 s. ISBN 2867700116, s. 46.

³¹ BOURRILLY, Joseph. *Éléments d'ethnographie marocaine*. Emile Laoust. 1. édition. Paris : Larose, 1932. 262 s., chapitre XIV: La musique.

³² *The Master Musicians of Jajouka* [online]. c2008 [cit. 2008-01-16]. Dostupný z WWW: <<http://www.jajouka.com/story.html>>.

emocionálně působivou hudbu svých předků než se z nich samotných stanou mistři (*malim*). Mají boží požehnání, které jim umožňuje prostřednictvím katarzní hudby léčit duševně nemocné lidi a poskytuje dostatečnou sílu a odolnost hrát nepřetržitě celé noci. Jejich umění ocenili i maroťtí sultáni, když je pasovali na královské hudebníky. Sultánský dekret určoval jejich výsostná práva a povinnosti.

Hudebníci z Jajouky byli osvobozeni od manuální práce, aby se užívali, získali privilegium pobírat desátek z veškeré vesnické úrody. Jezdili v čele vojska, ohlašovali příjezd sultána do města, svými malými bambusovými flétnami sultána probouzeli, uspávali na dobrou noc i doprovázeli k modlitbám do mešity. Hráli pro jeho radost a dotvářeli příjemnou atmosféru na sultánově dvoře. Tento dekret byl obnoven s nástupem Alaouitské dynastie na trůn v 17. století a jeho platnost nebyla nikdy zrušena. V období francouzsko-španělského protektorátu se vesnice Jajouka ocitla na „špatné“ straně hranice a zůstala tak odříznuta od svého monarchy.

V Rífu nastalo období hladomorů a hudebníci bez práce na sultánově dvoře byli z ekonomických důvodů nuceni částečně zapomenout na své poslání. **The Master Musicians of Jajouka** hrají na tradiční nástroje jako jsou gumbri, *ghaita* (arabská verze hoboje), flétny a perkuse a jejich hudbu lze rozdělit do 4 stylů: *Boujeloudia*, *Chadra*, *Chamsin* (hudba pro sultána) a každodenní *lidová hudba Rífu*. Ačkoliv jsou muzikanti z Jajouky velmi vytížení, část z nich vždy zůstává v rodné vesnici, kde každé páteční ráno doprovázejí obřad ve svatyni světce se jménem **Sidi Ahmed Sheikh**. S jeho osobou je spojen příchod islámu do berberských hor. Tvrdí se, že tento svatý muž oral pole pluhem, do něhož zapřahal berberské lvy. Měl nadpozemské schopnosti a léčil nemocné. To on předal hudebníkům z Jajouky své tajemství a vtiskl jejich hudebnímu projevu (*chadra*) léčivé schopnosti. V islámském světě se nedoporučuje v pátek provozovat hudbu, v tento den modlitby vesnice Jajouka vítá poutníky a nemocné jako kdysi, což svědčí o významnosti pátečních rituálů, které se jednoduše bez léčivých tónů pištců neobejdou. *Boujeloudia* má úplně jiný charakter,

je hudebním skvostem z předislámských dob a dává představu o vnímání duchovna před nástupem monoteistických náboženství. Přesto Boujeloudia souvisí s významným svátkem oběti, který se slaví 10. dne posledního měsíce muslimského kalendáře, při tomto svátku jsou zabita obětní zvířata (nejčastěji ovce, ale i kozy, krávy nebo velbloudi).

Odpoledne se pouze v některých berberských částech Maroka odehrává zajímavý rituál, který se točí kolem postavy **Bou Jelouda**. Bou Jeloud (ve Vysokém Atlasu Berbery nazývaný „**Bilmawn**“) etymologicky znamená „ten, kdo nosí kůži“. V mešitě v místnosti určené k očištění se muž pokryje kůží toho rána obětovaného kozla a sazemi si začerní obličej. Slavnost může začít. Svolává všechny obyvatele, kteří se chtějí pobavit, aby šli za ním. Nasbírané dříví se zapálí a plápolající ohně zahřívají blány bubnů. Vesničané začnou zpívat a Bou Jeloud uprostřed divoce tančí. V rukách třímá větvičky z olivovníku, dotkne-li se jimi během tance rífské ženy, věří se, že ta brzy přijde do jiného stavu. Ve Vysokém Atlasu Bilmawn a jeho komplicové mimicky předvádějí scény z každodenního života: obdělávání polí, žně, vaření, ale také sex. Např. ve vesnici Gliz v údolí **Aït Ousertak** ve Vysokém Atlasu muži v maskách v čele s Bilmawnem zastavují před každým domem a zpívají. Jestliže se v okně objeví paní domu, znamená to, že příchozí návštěvníci mohou být pozváni na malé občerstvení uvnitř domu, když ne, zkoušejí to u sousedů a pak dál. Mezi ženou v okně a muži dole se rozvíjí rozhovor, žena se ptá, zda bude dobrá úroda a co se bude dít v novém roce, muži odpovídají, jak se jim zlíbí, často dokonce arabsky, což jim umožňuje bez ostychu říkat vše, hlavním tématem konverzace bývá sexuální život, neboť vědí, že berberská žena v okně odpovědím v arabštině nerozumí. Část směšně vystrojených mužů si vyrobila ze slámy obrovský symbol mužství, který jim visí mezi nohy. Snaží se před dívkami a ženami imitovat masturbaci, pak jeden na druhého skočí a předvádějí pohlavní akt za všeobecného veselí a smíchu přihlížejících diváků – všech svých sousedů. Scéna se

několikrát opakuje. Jedná se o parodické až groteskní zobrazování lidských činností, ušetřena nezůstala ani modlitba, v tento večer je dovoleno vše, lidé se na veřejnosti vypovídají ze svých problémů, vztahy ve vesnici se urovňují, všichni se baví. Bilmawn se svými kamarády v domě pojí tajně, který jim připravila hostitelka, a nezapomenou před odchodem odříkat první síru Koránu na znamení, že se vztah mezi nimi a hostitelkou (ženou v okně) vrací k respektu a úctě. Po dlouhé pochůzce a návštěvě téměř všech domů, slavnost končí pozdě v noci zpěvem a tancem Ahouach. Bou Jeloud (Bilmawn) má reputaci ochránit ty, kterých se dotkne, před nástrahami a nemocemi v novém roce. Tento rituál může být považován za určitý ventil sociálních konfliktů, svým způsobem odlehčuje obtížnost dodržování náboženských předpisů v běžném životě. Ti, co dnes cloumají slaměným přirozením, zítra při setkání žen na ulici sklopí hlavy, aby je patřičně pozdravili a vyjádřili jim úctu...³³

Legenda praví, že „skutečného“ Bou Jelouda potkal před několika tisíci lety jeden muž z rodu Attar a protože se ho nebál, Bou Jeloud mu předal své hudební umění. Muzikanti Jajouky byli vysoce respektováni. Jejich hraní trvá obvykle několik hodin, když je muzikant unavený, chvíli si odpočine a mezitím za něj zaskočí jiný, což umožňuje efekt neustálého toku hudby přivádějícího posluchače do transu.

V padesátých letech 20. století Jajouku navštívili **Paul Bowles** (1910–1999), **Brion Gysin** (1916–1986) a **William S. Burroughs** (1914–1997) a jejich hudbu západní civilizaci zprostředkoval **Brian Jones** (1942–1969) z Rolling Stones, když tu během jediné noci natočil několikahodinový záznam. Album vyšlo r. 1971, dva roky po Jonesově smrti, pod názvem *Brian Jones Presents The Pipes of Pan at Joujouka* (roku 1995 bylo album vydáno podruhé, název zůstal stejný s drobnou změnou s ohledem na současný pravopis vesnice). Kvůli nahrávce jsou dodnes pištcí z Jajouky popisováni jako úplně první kapela world music. Brion Gysin považoval legendu o Bou Jeloudovi za obdobu řeckého boha pastýřů Pana, který byl pro svůj částečně

---

³³ IDALI-DEMEYÈRE, Isabelle. *Ahouach : Quatre saisons chez les Berbères du Maroc*. 1. édition. La Tour d'Aigues : Éditions de l'Aube, 2004. 213 s. L'Aube poche. ISBN 2-7526-0006-2, s. 34 – 39.

kozí vzhled také obávaným stvořením. Pan žil v jeskyni a zamiloval se do krásné nymfy Syrinx, která však jeho lásku neopětovala a ze svého „panického“ strachu poprosila Dia, aby ji proměnil v rákos. Pan ji tak miloval, že si z ní vyrobil rákosovou flétnu a hrával pak po večerech teskné písně. Dle Gysina se kult Pana v Maroku transformoval do legendy o Bou Jeloudovi, to samé platí o „Panově flétně“ (syrinx), jak se někdy nesprávně ve spojitosti s muzikanty z Jajouky říká dechovému nástroji ghaita.

Vedle čistě berberských hudebních forem, se v Maroku nacházejí i berberské vesnice, které provozují podobné zpěvy jako jejich arabští sousedé (např. údolí Drâa a Dadès). V regionu Ouarzazate na jihovýchodě Maroka při obřadu obřízky chlapců zpívají ženy berberské písně a muži notují v arabštině, tento zajímavý úkaz je bezesporu dán odloučením mužů od rodné komunity, když jsou pro zaopatření rodiny nuceni hledat práci jinde – ve městech, kde se mluví arabsky.³⁴

Na jihu Maroka se taktéž provozuje africko-marocký hudební styl *Gnaoua* (Gnawa) a tanec *guedra*. Rituální hudbu Gnaoua hrají potomci černošských otroků přivezených do Maroka v pytlích ze Senegalu, Súdánu, Ghany za účelem prodeje... Má terapeutické účinky, neboť se v průběhu obřadu Lila dostávají účastníci hudební seance do transu, při němž dochází ke kontaktu s příslušným duchem, který má pomoci člověka vyléčit, aby byl opět zdravý a volný. Gnaoua muzikanti hrají na kovové kastaněty, velké bubny a třístrunnou gumbri, jejíž resonanční desku tvoří napjatá kůže z dromedára. Zpívané texty bývají arabské, berberské nebo melanží afrických a arabských slov.

Tanec *guedra* pochází ze Sahary. Uprostřed skupinky hráčů na rytmické nástroje a zpěváků klečí žena, zahalena modrou látkou, v divém rytmu *guedry*

---

³⁴ ARNAUD, Gérard, LECOMTE, Henri. *Musiques de toutes les Afriques*. 1. Édition. Paris : Fayard, 2006. 672 s. ISBN 9782213625492, s. 26.

„tančí“ pouze její horní polovina těla, pozornost přitahují pohyby rukou. Spolu s emigranty berberská hudba překročila hranice Marockého království. Prolínání zvuků tradiční severoafrické hudby s moderními prvky západního popu sklízí v Evropě úspěch.

5. Umění a řemesla

Berberské výtvarné umění se projevuje především ve výzdobě interiérů, v hrnčířství, šperkařství a tkaní. Je anonymní, užívané barvy a tvary jsou prověřené staletími. Charakteristické jsou střídme geometrické rysy. Je to umění spíše abstraktní. Tento fakt je připisován islámu, který zakazuje figurální vyobrazení.

Nicméně berberské umění je mnohem, mnohem starší, protože některé symboly a dekorativní náměty se velmi podobají motivům z pravěkých skalních maleb.

Hrnčířství a keramika jsou doménou žen. Výroba hliněných nádob se koná na začátku jara nebo léta, v některých oblastech probíhá pouze jednou do roka. Záleží tedy na samotných „hrnčičkách“, kolik kousků vyrobí a také zda své výrobky prodávají na trzích. Po ranní modlitbě se rífské ženy vydávají hledat vhodný materiál pro své nové nádoby. Potřebují hlínu, malé kamínky a vodu, která je (v období sucha) pod dozorem místního hlídače redistribuována z obecní studně pro všechny. Hlína je promačkána a smíchána s malými kamínky (zrnka vápence, zrnka písku s obsahem křemene či slídy) pro odmaštění a z důvodu, aby později při sušení nepukala. Takto upravenou a navlhčenou hlínu nechají 24 hodin odpočinout.

V pohoří Ríf nepoužívají hrnčířský kruh, náhražkou jsou dvě keramické desky položené nad sebou. Horní deskou otáčí hrnčička rukama. Pro modelování používá dřevěné klacíky, pro rytí železný hrot a pro vyhlazování kůži. Po několika hodinách na slunci je čas připravené výrobky vyzdobit, někdy před vypalováním, jindy až poté, opět záleží na technikách zpracování. K malbě se zužitkují kozí chlupy spojené ve štětec. Pálení probíhá v přírodní „peci“, což je díra v zemi kompletně přikrytá vytvořenými pláty ze směsi z kravských lejn, slámy a vody. Vzniklé nádoby slouží v domácnosti, k uskladnění potravin a vody, ale i k dekoraci obydlí. Tajemství dekoru je také předáváno z matky na dceru po celá pokolení tak, že kolikrát samy hrnčičky už ani nevědí, co který symbol představuje. Dělají to tak celý život a své znalosti předají dál. Bude-li však někdo o to stát...

Nejen rífské vesnice se potýkají s úbytkem lidí, zabývajících se hrnčířstvím. Pro mladé generace není tato práce přitažlivá, neboť výroba je nesmírně složitá. Jediným dopravním prostředkem je osel, který pomůže dovézt hlínu a odvézt hotové

artefakty na trh, to vše ovšem vyžaduje obrovskou energii a překonání mnohakilometrových cest. Je zde závislost na životním prostředí a stálosti klimatu. Berbeři začali vyrábět keramiku, protože to bylo přirozené, hlína se nacházela v každé vesnici v hojné míře. Bohužel např. v Alžírsku se kabylské vesnice potýkají s nedostatkem tohoto materiálu, protože se čím dál častěji staví z betonu. A tak se produkce typických berberských předmětů zachovává, ačkoliv v redukované míře. Umělci

a řemeslníci jsou závislí na vůli jednotlivých maghrebských států podporovat tradiční řemesla, ať už pro odkaz předků v rámci zachování kulturního dědictví, nebo při nejmenším ve jménu turistického průmyslu.

Berberské šperky jsou stejně archaické jako první náznaky umělecké aktivity v této oblasti. Jsou symbolem krásy, bohatství a někdy zastávají i ochrannou funkci. Z počátku se vyráběly kovové jehly a spony, z potřeby dobře uchytit oděv na ramenou a účes na hlavě. Postupem času se z jednoduchých praktických spon staly brože a klenoty různých tvarů. Ženy si oblíbily náušnice, náramky na ruce i na kotníky, prsteny, obří náhrdelníky, korále, ozdobné pásy, přívěšky, fibule, diadémy aj. Zatímco muži nosí převážně pouze prsteny, ženy na první pohled upoutají masivními šperky všech druhů, které „oblékají“ celé tělo (hmotnost stříbrných šperků, které mladá berberská dívka nosí ve svatební den, dosahuje až 10 kg).³⁵ Jejich prosté oblečení velmi kontrastuje s bohatstvím ozdob. I bez rukávů jsou jejich paže pokryty nejčastěji stříbrnými klenoty, které při chůzi chrastí a odráží paprsky slunce na všechny strany. Některé náhrdelníky jsou zkrášleny perlami, jantarem, korálky nebo drobnými zlatými mincemi. Jantar je symbolem zdraví a věří se, že dokáže vyléčit chřipku a ochránit před černou magií. Šperky jsou taktéž zhotovovány v kombinaci s červeným nebo

---

³⁵ SERVIER, Jean. *Les Berbères*. 4. édition. Paris : Presses Universitaires de France, 2003. 127 s. ISBN 2 13 053170 9, s. 86.

bílým korálem, korál prý Berberům dodává vitalitu a navozuje příjemné myšlenky.³⁶ Vyryté symboly jsou různé: od tradičních berberských motivů, přes znamení zvěrokruhu až k oblíbené ruce Fatimy.

Fatima (606-632) byla čtvrtou dcerou Proroka Mohammeda a její ruka symbolizuje ochrannou moc. Bývá nazývána „*khamisa*“ (= 5). Pět jako pět prstů na ruce, pět jako pět pilířů islámu: víra v jedinečnost Boha a jeho proroka Mohammeda, každodenní vykonávání modliteb, rozdávání almužny, očista prostřednictvím půstu v měsíci ramadánu, pouť do Mekky pro ty, kdož jsou toho schopni. Pět je pro muslimy okázalé číslo, o čemž svědčí také 5 modliteb denně a 5 cípů hvězdy, která kráší většinu vlajek arabských nebo muslimských zemí. Berbeři věří, že je khamisa ochrání před „zlým okem“, které v přeneseném slova smyslu představuje nepřejícnost a závist vedoucí až k uřknutí.

V hovorovém jazyce maghrebských babiček můžeme zaslechnout fráze spojené s touto tradicí. Např. když někdo náhle onemocní, říká se, že byl pravděpodobně „zasažen okem“. Aby kdosi náhodou nevědomě nepřivolal neštěstí na toho, na koho se dívá a o kom právě hovoří, je upozorněn výrazem „Pět do tvých očí!“, který bývá doprovázen gestem ruky s roztaženými prsty směrem k jeho obličej. Tento příklad demonstruje spíše preventivní funkci než ochranu proti přímému zlu. V podstatě se to dá připodobnit k našemu zvyku klepat na dřevo, abychom něco nezakřikli. Ruka Fatimy je všudypřítomná, jak v městském, tak ve venkovském prostředí (např. jako klepadlo na dveřích). Vyobrazení khamisy vidáme často rovněž nad vchodovými dveřmi berberských domů, v podobě obyčejného otisku dlaně nebo krásně zdobené ruky, aby chránila ty, co dům obývají před zlými pohledy...

---

³⁶ JIROUŠKOVÁ, Jana. *Dějiny odívání : Severní Afrika*. 1. vyd. Praha : NLN, 2007. 167 s. ISBN 978-80-7106-914-0, s. 105.

Jiným podstatným řemeslným odvětvím je výroba oděvů z velbloudí srsti a vlny. Funkcí oděvu v oblasti Maghrebu není jen zahalit tělo či upozornit okolí na sociální postavení majitele. Berbeři věří, že vzory a barvy, které na svůj oděv použijí, je mohou ochránit před nemocí nebo před mocí zlých džinů. Hojně se na berberských textiliích vyskytují čtverce (lichý počet čtverců chrání před uhranutím), trojúhelníky (zobrazení oka) a stylizované rostlinné motivy.³⁷ Vyhledávaným artiklem jsou kaftany – dlouhé volné pláště bez límce s širokými rukávy orientálního původu, které se do Maroka dostaly přes Andalusii. Jiný Berbery oblíbený oděv se nazývá burnus. Jedná se o dlouhý vlněný plášť s kapucí, většinou bílé barvy, symbolizující vážnost a bohatství. Jedno arabské přísloví praví, že muslim bez svého burnusu je jako pes bez ocasu!³⁸ Luxusnější oděvy bývají vyráběny z hedvábí (např. svatební šaty). Nízké kulaté taburety, boty, pantofle, opasky, sedla, vaky a cestovní tašky reprezentují rozvinutou produkci koženého zboží. Nejčastěji používaným materiálem je koží kůže. Typickým řífským mužským doplňkem je kožená brašna *choukara*, sloužící venkovským pastýřům jako chlebník a obchodníkům z města jako diplomatka.³⁹ Do dnešních dnů se zachovala i tradiční technika zpracování kůží, při níž se kůže namáčejí do zvířecí moči a po vyčištění posléze barví. Nejznámější koželužna s různobarevnými kotli sídlí ve Fésu. Říká se, že práce koželuha je jedno z nejlépe placených povolání, soudě dle zápachu na pracovišti, snad je tomu tak.

Mezi nejatraktivnější „suvenýry“ patří tkané marocké koberce s berberskými motivy. Ačkoliv nejsou proslavené tak jako koberce perské, jsou prodchnuté poznatky a zkušenostmi svých stvořitelů, a pro svou symboliku bývají nazývány otevřenými knihami berberské kultury. Na základě současných studií se historikové umění přiklání k hypotéze společného původu motivů berberských a orientálních koberců, spadajícího do neolitického období v prostředí Malé Asie. Dle

---

³⁷ JIROUŠKOVÁ, Jana. *Dějiny odívání : Severní Afrika*. 1. vyd. Praha : NLN, 2007. 167 s. ISBN 978-80-7106-914-0, s. 30-33.

³⁸ DOZY, Reinhart. *Supplément aux Dictionnaires arabes*. 1. édition. Leyde : E.-J.Brill, 1881. 2 sv., s. 100.

³⁹ GRAMMET, Ivo, DEWACHTER, Min, DE PALMENAER, Els. *Maroc : Les Artisans de la Mémoire*. 1. édition. Gent : Editions Snoeck/Musea Antwerpen, 2006. 335 s. ISBN 90-5349-614-9, s. 292-294.

vědeckých porovnávání to dokazují nástěnné malby v jednom z prvních měst na světě – **Çatal Höyük** (obývaném před 9000 lety zhruba 10 000 lidmi)⁴⁰ a keramické nálezy z dalšího tureckého dávného sídla **Hacilar** (6000 př. n. l.). Textilní výrobky Orientu prošly značným uměleckým vývojem, ovlivněným mj. migrací obyvatel na křižovatce velkých civilizací (Persie, Mezopotámie, Egypt, Indie, Čína) a dálkovým obchodem zboží mezi kupci „Hedvábné stezky“ do té míry, že původ motivů je dnes těžko rozpoznatelný. Naopak geograficky vzdálené koberce berberské si uchovaly prehistorické motivy Orientu a Středomoří ve své autentičnosti. Přesto komparativní výzkum pokračuje dál, neboť objasnil pouze malou část tajemství vzniku těchto motivů. Zdá se, že k určení některých symbolů je třeba prozkoumat archeologické památky z doby lovců a sběračů (pozdní paleolit a mezolit). Předpokládáme, že význam některých symbolů musel být obecně známý, čitelný příslušníky napříč primitivních společností. Moderní člověk s racionální myslí tuto schopnost ztratil. Valný výsledek nepřináší ani dotazování samotných tkadlen. Překvapené povahou a počtem otázek, většinou pochopitelně neznají původní signifikaci motivů, které intuitivně vkládají do svého díla, stejně jako jejich matky, babičky, prababičky... Jako malé své dámské příbuzné pozorovaly a postupně si osvojily formy motivů zděděné po svých předcích. Symbolické znaky, které tkají, pocházejí z jejich nitra, mimo rozumovou sféru, proto nejsou schopné slovy vyjádřit, co jejich „archaické písmo“ konkrétně či abstraktně představuje. Berberské koberce evidentně zobrazují motivy počátečního stadia vývoje lidstva, předcházející mytologii významných civilizací.

Snad ani neexistuje žádné jiné řemeslo, jehož pradávna symbolika zůstává tak živá, jako je tomu v případě berberských koberců. Nikoho asi nepřekvapí, že hlavními tématy prvotní umělecké tvorby byly motivy spojené s plodností, plozením,

---

⁴⁰ *Çatalhöyük - excavations of a neolithic anatolian höyük : Çatalhöyük Image Collection* [online]. [1993], 11.2.2008 [cit. 2007-10-07]. Anglicky. Dostupný z WWW: <<http://sac.stanford.edu/netpub/server.np?quickfind=Arch%20-%20Wall%20Painting&catalog=catalog&site=Catalhoyuk&template=results.np>>

kultem mrtvých a magií. Tito lidé vytvořili množství abstraktních tvarů, aby znázornili to nejdůležitější pro rané lidství, tj. přežití člověka a zachování druhu. Většina motivů berberských koberců se tedy zaměřuje na sexuální symboliku: pohlavní orgány, pohlavní akt, těhotenství, porod atd. Větkané vzory i barevnost se liší kraj od kraje, pro různé odstíny červené se tradičně užívá mořena barvířská (*trubiya*), dále henna (odstíny oranžově-hnědé) a indigo (modrá). Kromě přírodních barviv berberské ženy používají i chemická, která mohou nakoupit u obchodníků ve městech. Nejlépe tyto koberce vystihují slova marockého antropologa Aliho Amahana: „Zasvěcení do tkaní koberce je drsné učení. Nejedná se pouze, pro mladou učednici, o osvojení dovednosti techniky, ale také o interiorizaci škály barev, rejstříku kompozic a dekorativních motivů. (...) Koberec není pouze umělecké dílo, či užitkový předmět. Je to též svědek nepřetržitého boje proti zapomnění a zubu času, za záchranu paměti...“⁴¹

6. Symbolika berberského umění

Pro konkrétnější představu o berberském umění jsem vybrala následující motivy, užívané symboly a jejich interpretaci (dle slov profesora M.A. Haddadou, který vyučuje berberský jazyk na univerzitě v Tizi Uzu v Alžírsku).⁴²

Pavouk je ženský symbol představující namáhavý život, trpělivost a harmonii.

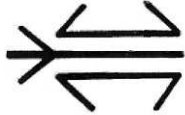
⁴¹ AMAHAN, Ali, KHATIBI, Abdelkébir. *Du signe à l'image – Le tapis marocain*. 1. édition. Casablanca : Lak international, 1996. 186 s.

⁴² HADDADOU, Mohand Akli. *Le guide de la culture berbère*. 1. édition. Paris-Alger : Paris-Méditerranée/Ina-Yas, 2000. 315 s. ISBN 2-84272-073-3, s. 160 – 165.

Had představuje mužský prvek a zároveň oživující sílu, která svět zúrodňuje a vdechuje mu život.

Měsíční had symbolizuje spojení protikladů (Měsíc se vztahuje k ženě a k ženskosti), propojuje mužský prvek s ženským, nebe a zemi, tmavé a jasné atd.

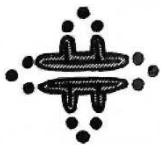
Strom znázorňuje osu světa, kolem které gravitují živé bytosti, věci a duchové. Představuje také život (kořeny) a vědomí (listy).

Býk je mužský symbol představující sílu a plodnost, ale také kosmický element, který soustřeďuje kreativní a duchovní schopnosti.

Olivovník symbolizuje blahodárnu a pokojnou sílu.

Slunce je zdrojem života, tepla a světla. Tento mužský princip znázorňuje také hojnost, ale i zlo, když vysušuje vody a svým žářem ničí úrodu. Je to tedy symbol dvojznačný.

7. Numerologie

Naše současné číslice se vyvinuly ze symbolů, které používali Indové; ačkoliv Arabové převzali číselnou soustavu od Indů, jsou dodnes označovány jako arabské. Při muslimských expanzích na východ (r. 751 porazili čínskou armádu v bitvě u řeky Talas, mimochodem zásluhou této bitvy se v Arabské říši ocitli čínští zajatci se znalostí výroby papíru a proto již v r. 794 byla v Bagdádu zprovozněna první papírna) dosáhli Arabové čínských a indických hranic, tam se také dozvěděli o indických číslicích. V 9. století byla v Bagdádu založena knihovna „*Bayt al-Hikma*“ („Dům moudrosti“), toto město se stalo centrem vzdělanosti a působila tu řada

významných učenců, mezi nimi i matematik **Al-Chórezmí**, jeho dílo umožnilo rychlé rozšíření nového číselného systému spolu s tzv. algoritmem (= tehdejší označení způsobu, jak rychle násobit a dělit indické číslice, pocházející ze jména Al-Chórezmího) v arabském světě. *„Také anglický, v mnoha jazycích používaný výraz pro nulu – zero – má indické a arabské kořeny. Současné slovo je výsledkem řady různých přeměn hindského slova šunja (nula, prázdnota), transformovaného přes arabštinu a latinu. Arabové přeměnili šunju na sifr. Když evropští učenci vysvětlovali svým žákům a kolegům nový početní systém, změnili sifr na latinsky znějící slovo zefirus, které se pak stalo základem anglického zero. Jiní západní matematikové neprovedli ve slově tak zásadní posun a označovali nulu jako cifra. Role nuly v novém číselném systému byla taková, že časem různě měněný původní výraz začal v některých západních jazycích znamenat jakoukoli číslici obecně (francouzské chiffre, česká cifra, ale také šifra).“⁴³*

Některým číslům je přiřknuta blahodárná moc, jedná se především o čísla 1, 5 a 7. Ostatně soudě dle lidového výrazu: „Bůh je lichý a miluje liché,“ není se čemu divit. V životě muslima hrají lichá čísla důležitou roli. Tato záliba je nicméně starší než islám. Když zapadne slunce v měsíci ramadánu, je čas „zlomit půst“. Aby si vyhladovělý žaludek zvykl, rozjezd je pomalý. Začíná se datlemi s máslem, které se zapíjejí mlékem. Následuje modlitba v mešitě a až poté nastává očekávaná slast v podobě jídla a tekutin. Při bližším pozorování jsem si uvědomila, že každý z přítomných Berberů pojedl lichý počet datlí. Vzpomněla jsem si na ryze neduchovní český zlozvyk počítání knedlíků spolustrávníkům, rozhodla jsem se pro malý experiment. Druhý den jsem uvařila a pozvala své přátele na večeři, Berbeři mými houskovými knedlíky nepohrdli, možná pouze díky celodennímu hladovění, nicméně při servírování si vždy na talíř pokladli tři nebo pět knedlíků. Náhoda? Nezbyvalo než si svůj závěr ověřit bližšími otázkami. Jeden z respondentů odpověděl, že jako malý se dozvěděl, že i Prorok jedl vždy pouze lichý počet datlí a

---

⁴³ SEIFE, Charles. *Nula : Životopis jedné nebezpečné myšlenky*. Překlad Jana a Pavel Houserovi. 1. vyd. Praha : Dokořán/Argo, 2005. 264 s. ISBN 80-7363-048-6, s. 86.

proto je dobré jeho příklad následovat. Mourad se přiklání k již zmíněnému lidovému rčení, o jedinečnosti Boha a preferování lichých čísel. Kromě datlí toto doporučení nevědomky aplikuje i na další potraviny, v případě knedlíků se nad tím nijak nezamýšlel, automaticky sáhl po třech, po delším rozjímání nad lichými čísly se přiznal, že čtyři by asi nesnědl... Khalil řekl, že je to lepší, když muslim jí lichý počet datlí, že se to tak většinou dělá. Další respondenti (večeře se účastnilo osm lidí) měli názory podobné. Je to pro ně stejně automatické jako používání pravé ruky při jídle. Berberským dětem je od útlého věku vštěpováno, že levá ruka je spojena s ďáblem, proto má být používána pouze k mytí intimních partií, na toaletě či v případě potřeby jako pomoc ruce pravé. Proto Berbeři (pokud nejedí příborem) vkládají sousto do úst pravou rukou. Malí Berbeři se také učí, že při jídle se má sedět, protože vestoje jedí pouze duchové. Stejně jako my bychom z domova měli vycházet pravou nohou pro štěstí, tak i muslimové do mešity vstupují pravou nohou. Na toaletu levou. Při pozdravu více osob podáním ruky začínají zprava. Víra Berbery s Araby spojuje a náboženství je jednotícím prvkem, ostatně Korán se čte také zprava doleva.

Pouze pro doplnění: číslo sedm pro muslimy symbolizuje dokonalost. Sedmero nebí, sedm zemí, sedm moří, sedm bran, sedm divizí pekla,⁴⁴ sedm dní, sedm veršů Fatihy (súra otvírající Korán), sedm slov, které tvoří vyznání víry (Shahâda). Během pouti do Mekky muslimové obcházejí Kaabu sedmkrát atd. Nabízí se srovnání s křesťanskou symbolikou – sedm smrtelných hříchů a sedm ctností, sedm dní stvoření světa, sedm svátostí, sedm darů ducha svatého, sedm proseb v základní modlitbě Otče náš, číslo sedm citované ve Zjevení sv. Jana (sedm duchů, sedm hvězd, sedm svícňů zlatých, sedm lamp, sedm pečeti, sedm rohů, sedm andělů, sedm trub aj.),⁴⁵ Panna Marie Sedmiboletná...

---

⁴⁴ Korán

⁴⁵ Zj 1, 4 – 21,9.

Česká večeře u příležitosti státního svátku dne 28. října 2004 byla zakončena „à la marocaine“ – sklenkou sladkého mátového čaje. Mátový čaj se popíjí při jakékoliv příležitosti, tento zvyk se v Maroku datuje od 18. stol.⁴⁶ Ačkoliv neobsahuje ani stopu alkoholu, místní jej s oblibou nazývají „berberská whisky“.

8. Zemědělský rok

Ríf se rozpíná na severovýchodě Maroka, lemuje pobřeží Středozemního moře v délce asi 400 km – od břehu Gibraltarského průlivu až k přístavnímu městu Melilla. Nejvyšší horou je Tidirhine (2456 m) ve střední části pohoří. Toto strategické místo, chráněné hlubokými údolními a obtížně přístupným horstvem, se velmi brzy stalo útočištěm berberských pasteveckých kmenů před nepřáteli. Navzdory tlaku modernizace si rífští obyvatelé stále zachovávají svůj typický způsob života, v němž nejdůležitější roli sehraává zemědělství. Půda, která se často nachází v nehostinných horských oblastech, je velmi chudá na živiny. Pro vypěstování několika plodin je třeba vynaložit značné úsilí a zemi věnovat téměř mateřskou péči. Dalo by se říci, že právě setba, sklizeň, orba a každodenní starosti o udržení chodu domácnosti jsou těmi skutečnými prvky, které stmelují berberské společnosti na venkově. Obecně můžeme zemědělský rok rozdělit

---

⁴⁶ ELLYAS, Akram Belkaid. *A la rencontre du Maghreb*. 1. édition. Paris : La Découverte/Institut du monde arabe, 2001. 128 s. ISBN 978-2-7071-3301-4, s. 99.

na dvě období. První začíná s podzimními dešti a končí v měsíci lednu, v této době se pěstuje ječmen, pšenice a boby.

Druhá fáze probíhá od ledna do prvních dnů měsíce března a pěstuje se kukuřice, luštěniny a cizrna, důležitá ingredience marockého jídla kuskus. Kuskus (v berberštině *seksu*, z toho vyplývající *kseksu* v dialektické arabštině a *kuskusi* v arabštině klasické) je považován za nejchutnější berberský kulinářský vynález. Přípravuje se ze semoliny (krupice z tvrdé pšenice) zpracované do drobných kuliček, nejčastěji v páře nad jehněčím, hovězím, velbloudím, kuřecím či rybím masem spolu se zeleninou. Dalším proslulým marockým pokrmem je polévka *harira*. Konzumuje se s oblibou v období ramadánu po západu slunce, její chuť variuje od jemnější po lehce pikantní, základními ingrediencemi jsou rajčata, cibule, čočka, cizrna, trocha jehněčího masa, olivový olej, petržel a samozřejmě nezbytné koření – koriandr, šafrán, zázvor, sůl a pepř. Hotovou polévku si hosté mohou vylepšit šťávou z čerstvých citronů. Stejně jako kuskus i harira je berberské provenience, ale ne stoprocentní, tato oblíbená polévka je výsledkem míšení kulinářských tradic Berberů a Turků.

Berberi jsou proslulí svou střídmostí v jídle. Maso se konzumovalo pouze během slavností a náboženských svátků. Jejich jídelníček se řídí pravidly muslimského stravování (s přijetím islámu) a skládá se především z potravin domácí provenience (mléko, máslo, obiloviny, ovoce, zelenina, maso a med). Med se používá jako lék na nejrůznější nemoci, ale i k přípravě dezertů. V dávných dobách Berberi popíjeli kvašený nápoj zvaný *anziz* na bázi vinného moštu. Pole nejsou jediným zdrojem zemědělské produkce. Berberi obstarávají také zahrady a ovocné sady, které se většinou nacházejí daleko v nížinách. Rostou tu pomeranče, melouny, jablka, granátová jablka, fíky, hrušky a všechny druhy zeleniny. Nesmíme zapomenout na olivovníky, které jsou často k vidění také na dvorech uprostřed domů, kde poskytují blahodárný stín. Tento soběstačný zemědělsko-hospodářský systém funguje pouze v izolovaných tradičních

berberských společnostech žijících v horách Atlasu a v oblasti Ríf, nikoliv na celém území Maroka. Téměř polovina rolníků žije z plochy menší než 1 hektar.

Pitná voda je na marockém venkově vzácná, častěji je k dispozici v obecních studních než doma z vodovodního kohoutku (je-li zavedeno potrubí). O studně v jednotlivých vesnicích se starají sami obyvatelé, kteří zajišťují jejich údržbu a rovnocennou distribuci nezávadné vody pro všechny. Marocká vláda počítá se zvýšením počtu zdrojů vody na 31 000 míst (r. 2008), která by měla umožnit čerpání pitné vody 11 milionům venkovanů.

„Rovněž Berbeři byli zatlačeni z pobřeží na náhorní roviny, do kopců a pouště, do Džebelů a na Saharu. Tu a tam se udrželi i u moře: část jejich nářečí se dochovala v zálivech, mnohé výrazy na ostrovech. Staří cestopisci tvrdí, že Berbeři se báli moře víc než Arabové. Vzpor tomu si zachovali vlastní názvy pro loď a plachtu, pro kormidlo na lodi. Také moře nazývají svým slovem: ilel; a plod palmy tegla. Námořním národem nebyli, ani se jím nemohli stát. Nemají vlastní výraz pro veslo, ale jen pro jeho rukojeť: působili jako veslaři na cizích galérách, křesťanských i muslimských. Někteří se stali piráty a v této námořní živnosti si získali pověst kruřasů: i k nim se jiní chovali krutě. Část území, která jim připadla (i ta, o níž se jejich beduíni dělí s jinými), patří k nejnevoděčnejším.“⁴⁷

Ještě na konci 19. stol. rozmístění obyvatelstva na severu Maghrebu působilo značně překvapivě: úrodné nížiny chatrně osídlené arabskými pastýři a nomády, hory zabydlené četnými vesnicemi se staly baštou berberských rolníků. Tato charakteristika je typická pro marocká pohoří (obzvláště Ríf) a alžírské území Kabylie. V Maroku tento jev vychází spíše z opozice *bled makhzen* a *bled siba* (nížiny/hory). Termínem *bled makhzen* označujeme prostor, kde vládla státní moc, *bled siba* znamená oblast, kde si berberské kmeny mohly dovolit odmítnout

---

⁴⁷ MATVEJEVIĆ, Predrag. *Breviář Středomoří*. Přel. Dušan Karpatský. 1. vyd. Praha : NLN, 2002. 228 s. ISBN 80-7106-545-5, s. 76.

placení daní, neboť se nacházely na obtížně kontrolovatelném území, proto by bylo nemístné v tomto kontrastu vidět pouze antagonismus mezi Araby a Berbery, případně mezi nomády a usedlíky.⁴⁸

9. Bydlení a architektura

Imazighen žijí v různých typech obydlí. Berberští nomádi oceňují především stan, v Maroku nazývaný *axxam* (= domov), tvořený velkou obdélníkovou plachtou tmavé, nejčastěji černé barvy. Interiér bývá rozdělen na dvě části, v jedné jsou rozprostřeny rohože k posezení a ke spaní, ve druhé „místnosti“ ženy vaří.⁴⁹ Ve Vysokém Atlasu se stan nomádů doprovázejících svá stáda nazývá *khaïma*, je taktéž rozdělen na dvě části – dámskou, která je návštěvníkům nepřístupná, a pánskou, kde jsou přijímáni případní hosté. Uvnitř stanu bývají po zemi rozprostřeny byliny, které mají „přilákat“ božskou ochranu.

Zajímavým architektonickým útvarem berberského stavitelství je tzv. *tighremt* (kasbah). Toto slovo označuje opevněnou stavbu na čtvercovém či pravidelném půdorysu, obvykle se čtyřmi rohovými věžemi nebo celé uskupení více obydlí, sloužící jako příbytek rozvětvené rodiny, případně jako pánské sídlo, které ve stavu nebezpečí poskytovalo lidem útočiště (venkovní zdi měří okolo 7 metrů).

---

⁴⁸ LACOSTE, Camille, LACOSTE, Yves. *Maghreb, peuples et civilisations*. 2. rév. édition. Paris : La Découverte, 2004. 209 s. ISBN 2-7071-4432-0, s. 62-63.

⁴⁹ HADDADOU, Mohand Akli. *Le guide de la culture berbère*. 1. édition. Paris-Alger : Paris-Méditerranée/Ina-Yas, 2000. 315 s. ISBN 2-84272-073-3, s. 115-116.

Tighremt architektonicky inspiroval opevněné vesnice – tzv. *ksar*, které se skládají z několika kaseb. Přizpůsobené okolní krajině, postavené většinou z hlíny a kamení, kasby v údolích Atlasu udivují svou monumentalitou a životností.

Jiným typem stavení je *taddart*, jehož místnosti jsou tak snížené, že návštěvníkům nezbývá než sklopit hlavy a opatrně vstoupit, taddart je obydlí chudých.⁵⁰ Větší marocká města mají obdobnou strukturu, skládají se ze starého města alias *mediny*, nového města – *ville nouvelle* a rezidenční čtvrti. Koncept mediny je pravděpodobně odkazem první komunity muslimských věřících vzniklé v době prorokova života v Medině. Ač se to na první pohled v křivolakých uličkách nezdá, medina by měla odrážet vyváženost společnosti a její řád. Týká se to úzké separace veřejného a privátního. Rodinný život se odehrává za vysokými zdmi domů s malými okénky, které z ulice vypadají téměř stejně, ten společenský na ulicích, v hammam (lázně), v kavárnách a samozřejmě v mešitách. Schované v srdci města symbolizují přítomnost posvátného v běžném životě. Medina je také centrem obchodu a řemesel – skutečným fenoménem v maghrebském světě jsou tržiště (*súky*). „V akkadském semitském dialektu, tvrdí znalci starých idiomů, se tímto slovem pojmenovávalo vše úzké a těsné. V aramejštině se jím označuje řada malých, na sebe namačkaných krámků. Na mapách al-Idrísího se Gibraltarská úžina nazývá *súkak* (úzký průchod, jako v Bosně *sokak*). Arabové přenesli *súk* do zemí, které dobyli, a *súk* sám, bez Arabů, dobýval další území: překročil oceány. Ve Španělsku a Portugalsku odedávna znají jeho odvozeniny jako *zoco*, *azoca*, *azog*, *azogue* (...) Trhové dny, to bývaly svátky.“⁵¹

---

⁵⁰ Tamtéž, s. 114-115.

⁵¹ MATVEJEVIĆ, Predrag. *Breviář Středomoří*. Přel. Dušan Karpatský. 1. vyd. Praha : NLN, 2002. 228 s. ISBN 80-7106-545-5, s. 179.

Berberi jsou znalí obchodníci a handlíři. Výstižně jejich princip obchodování ilustruje následující úryvek z článku Marocké smluvní ceny o nákupu malého barevného koberečku od Martina Loewa:

„Kolik stojí tenhle malý koberec, prosím?“ zeptáte se. „Á, pán si vybral tento nádherný koberec? Máte dobrý vkus, to je velmi pěkný koberec...“ „Ano,“ skočíte prodavači do řeči, „ale kolik stojí?“ – „To je vzácný kousek, ruční práce, dovoz až z Vysokého Atlasu. Kolik mi za něj dáte?“ vyhybavě odpoví prodavač a snaží se z vás dostat první nabídku. Vy samozřejmě nemáte tušení, a tak se ještě jednou ptáte. Prodavač si vás změří pohledem a sebevědomě praví: „Je levný, tisíc dirhamů,“ podklesne vám čelist, a pokud nevíte, že běžně první cena mnohonásobně převyšuje tu poslední, máte se k odchodu od krámků. „Ne, počkejte!“ zadrží vás prodavač, „dám vám slevu. No, kolik byste mi za tak pěkný koberec zaplatil vy?“ Zároveň vás již zase šikovně vmanipuluje do obchůdku, usadí vás u maličkého stolečku a nalije sklenku mátového čaje. Vybraný koberec je před vámi rozložen a očekává se vaše první nabídka. Čím níže začnete, tím více prostoru k ústupu. „Tedy, je to pěkný koberec,“ začnete diplomaticky, „ale je přece malý. Já vám mohu dát maximálně sto.“ Tím začíná smlouvání. Z takové nabídky se prodavač samozřejmě teatrálně urazí, ale vydrží mu to asi dvě vteřiny a hned dodá, že dnes je dobrý den, vy jste sympaťák, a tak sleví na 800. Při tom již má v ruce kus papíru, kam píše „1000“, výrazně je škrta a pod to velkými písmeny „800“. Vy zakroutíte hlavou, pročez on vám vrazí papírek i s tužkou do ruky a pobídne vás k napsání vaší ceny. Ted' je dobré si znovu prohlédnout zboží, o němž je řeč a poněkud zklamaně prohlásit, že kobereček není zas tak pěkný, jak to vypadalo, takže dáte maximálně 150, což potvrdíte napsáním částky na papír. To prodavače očividně rozčílí: „Vždyť já sám jsem ten koberec koupil za cenu mnohem vyšší! Nemohu jej tak levně prodat!“ Poté se chlapík dokonce rozpláče a spustí elegii o tom, že má doma pět hladových dětí a také ženu, a kam by přišel, kdyby měl takhle obchodovat. Naštěstí jej plačtivá rychle přejde, smutně vezme do ruky koberec, podívá se na vás svým černým pohledem a tiše řekne: „Podívejte se na ty barvy. A jak jemné uzlíky, umíte si představit, kolik práce dá uvázání tisíců těchto hedvábných uzlíků?“ A po odmlce spiklenecky dodá: „Tak kolik?“ Vy znovu váháte, prohlížíte koberec a pak mlčky napíšete na papírek „200“. „Tak to ne,“ opět rozladěně zvolá prodavač, „takhle ne. Pojd'me se konečně domluvit. Ani osm set, ani dvě stě.“ A vezme vám ten papírek s cenami a zuřivě jej zmačká do kuličky a odhodí na druhý konec prodejny. Pak vezme koberec, sroluje a balí jej do papíru. Vy nechápavě tázavě koukáte. Prodavač vše hezky zabalí a zalepí, vrazí vám roličku vehementně do ruky, aby bylo jasno, že další diskuse se nepřipouští, a řekne „Tak pět set a je váš.“ „Podívejte,“ zareagujete na to, „takových koberců si tu kolem můžu koupit plno. A mnohem levnějších.“ Vráťte mu zabalený koberec a odcházíte z krámků. Ted' nastává klíčový okamžik smlouvání. Bud' odejdete, a nic se nestane, nebo se ještě jedna strana rozmyslí a vrátíte se ke smlouvání. A většinou je to právě prodavač, kdo za vámi vyběhává z obchůdku a snaží se vás vrátit do hry. Stíhá vás s kobercem v ruce a volá: „Dobře, tak čtyři sta padesát.“ Nereagujete a pokračujete svou cestou. „Tak čtyři sta, to je poslední cena!“ ozývá se za vámi. A hned na to zas: „Haló, tři sta“

padesát, vraťte se!“ V tom vás prodavač nakonec dožene a udýchaně vám ještě jednou strčí balíček do ruky: „Teda, tři sta, ať prodělám.“ A to je cena, která přece jen přesvědčí i vás, a tak se obrátíte a pomalu dojdete zpět ke krámku. Obchod je uzavřen. Prodavač září radostí, jak dobrý obchod uzavřel, a vy spokojeně dopijete svůj mátový čaj, protože takhle pěkný koberec za tak výtečnou cenu, to se nekoupí často. Zaplatíte a s úsměvy na obou stranách si na rozloučenou s prodavačem potřesete rukou. „A kdybyste ještě něco potřeboval, pane, určitě se zastavte!“ mizí prodavačův hlas v šumu ulice.⁵² Súky na marockém severu můžeme nalézt každých 9-10 kilometrů. Jejich velikost je různá, od dvaceti vystavovatelů zboží na nejmenších tržišťích, až ke 3000 obchodníků na těch největších.⁵³

10. Kif a Ríf

„Dýmka kifů před snídaní dává muži sílu 100 velbloudů na dvoře.“

berberské přísloví⁵⁴

Následující část mé diplomové práce se bude zabývat tématem, které je nutné uvést pro úplnost představy o životě Berberů z pohoří Ríf – kif. Jelikož se jedná o složitou problematiku drog, rozhodla jsem se kapitolu uvést stručným popisem jednotlivých termínů, které se v textu vyskytují.

- 1) **Cannabis** je odborný název pro konopí (*Cannabis sativa*, konopí seté). Cannabis vylučuje pryskyřici, která obsahuje účinné omamné látky.
- 2) **Hašiš** je pryskyřice produkovaná rostlinou Cannabis, jež se získává ze samičích květů. Usušená se obvykle dodává v podobě lisovaných placiček nebo kostek. Je v průměru šestkrát účinnější než marihuana.
- 3) **Marihuana** jsou sušené a hrubě rozdrčené listy a kousky lodyh rostliny Cannabis, které se míchají s okvětními lístky, obsahujícími velké množství účinné látky.

---

⁵² LOEW, Martin. Marocké smluvní ceny. *Země Světa*. 5.1.2005, č. 1, s. 48-49.

⁵³ TROIN, Jean-François, et al. *Maroc : Régions, pays, territoires*. 1. édition. Paris : Maisonneuve & Larose, 2002. 502 s. ISBN 2706816309, s. 200.

⁵⁴ HADENGUE, Tigrane, MICHKA, VERLOMME, Hugo. *Le livre du cannabis*. Genève : Georg éditeur, 1999. 787 s. ISBN 978-2825706206, s. 433.

4) Kif

Kif كيف

Takto napsané arabské slovo كيف může být rodilým mluvčím s dobrou znalostí arabského jazyka přečteno čtyřmi různými způsoby. Z kontextu věty je význam slova jasný, nicméně pro nezkušeného čtenáře to může být skutečná past. Pro usnadnění rozlišení se používají malá znaménka, která definitivně napoví, jaký význam napsané slovo vlastně představuje a jak má být vysloveno.

Pro naši demonstraci je nepotřebujeme. Při hledání české definice kifu jsem nemohla opomenout samotný původ slova, který snad objasní určitý zmatek mezi vědci a kuřáky v otázce marockého drogového pojmosloví a nabídne komplexnější definici tohoto výrazu. První způsob výslovnosti daného slova znamená příslovce jak. Dobrým příkladem je otázka: Jak se máš? Ptáme se na stav člověka, jak se cítí, co mu schází, zda-li mu je dobře. Druhou možností je přídavné jméno, jímž charakterizujeme člověka jako někoho dobrého, hodného, klidného, zkrátka který je rád ve své kůži. Jedná-li se z kontextu věty o sloveso, pak třetím významem je sloveso adaptovat, přizpůsobit se. Adaptovat můžeme něco na něco, někoho na něco atd. Tento arabský výraz je tady hojně používán např. ve spojitosti s klimatizací, která napomáhá adaptovat člověka na horké podnebí, aby se cítil lépe. Ve slovech klimatizované auto se v arabštině vyskytuje námi diskutovaný výraz. Takto vybavené auto v poušti působí potěšení.

Čtvrtou variantou, pravděpodobně odvozenou od předchozího slovesa, je kif. Původně nikdo takto neoznačoval rostliny, které vylučují omamné látky ani kuřivo, postupem času se však tento výraz uchytil. Vyznačuje vskutku něco, co člověka dostává do jiného světa, co mu „dělá dobře“, způsobuje potěšení. Proto se nelze divit, že obecně se takto v Maroku říká všemu na bázi konopí,

i rostlině cannabis samotné. Někteří autoři považují kif za tabák smíšený s práškem z konopí (nebo lokální směs tabáku s marihuanou, poměr záleží na gustu konzumenta, v literatuře se udává např. Pierre-Arnaud Chouvy 1/3 tabáku a 2/3 marihuany). Posledně jmenované definice nevyklučují tu první (prostého lidu), ke které se přikláním i já. O oblíbenosti slova kif (tentokrát v úplně jiném významu) svědčí i současný francouzský jazyk, který přizval toto slovo z ulice od maghrebských imigrantů do francouzské mluvy některých „plnokrevných“ profesorů na univerzitě, když říkají: „Ale mademoiselle, to není kif kif!“ Alias to není to samé.

Počátky pěstování konopí v Maroku se datují od 16. stol., nicméně se můžeme domnívat, že znalosti o této rostlině do země přivezli Arabové v 7. stol. n. l. Úředně byla kultivace konopí povolena až v 19. stol., pěti vesnicím nařízením sultána **Moulaye Hassana** (vládl 1873–1894). Roku 1912 byla marocká monarchie rozdělena na dvě zóny – francouzskou a španělskou. Pěstování cannabisu pokračovalo i v době protektorátu s výjimkou let 1921–1926. Roku 1921 vypukla Rífská válka za nezávislost, v čele spojených berberských kmenů stanul **Abdelkrim El Khattabi** (1883–1962).⁵⁵ Po vyhlášení samostatné Rífské republiky produkce cannabisu značně klesla, nestalo se tak kvůli vojenským operacím a nedostatku pracovní síly, nýbrž díky zbožnosti berberského vůdce, který konzumaci kifu považoval za neslučitelnou s vírou muslimů a proti předpisům Koránu.⁵⁶ Následná španělská nadvláda lukrativní zemědělství opět obnovila. Španělé byli pravděpodobně prvními, kteří v dnes již proslulých regionech pohoří Ríf – Ketama, Nador a Al Hoceima – zaseli semínka rostliny, která Maroko na počátku 21. století pasovala na největšího vývozce hašiše na světě.

---

⁵⁵ přezdívaný Abdelkrim Riffi nebo také Abdelkrim Rífan, je v maghrebském světě považován za hrdinu. Vůdce berberských kmenů, stratég, který s třemi tisíci Rífany porazil v červenci 1921 v bitvě u Anoualu španělskou armádu (20 000 Španělů při této bitvě zahynulo). Abdelkrim poté vyhlásil Rífskou republiku, v Rífu podnikl rozsáhlé reformy školství, soudnictví, zemědělství, aby zabránil hladomoru. Roku 1925 začala druhá rífská válka, tentokrát proti Francii, v květnu 1926 byl Abdelkrim poražen, zemřel roku 1962 v Káhiře. Fotografie nebo portréty tohoto muže visí dodnes v řadě rífských domácností.

⁵⁶ DAOUD, Zakya. Abdelkrim, un héros et son mythe. *Qantara : Magazine des cultures arabe et méditerranéenne*. podzim 1999, no. 33, s. 10-11.

Král Mohamed V. veřejně vyhlásil zákaz pěstování konopí, ale v jednom případě přimhouřil oči, produkci cannabisu toleroval v oněch pěti vesnicích (oblast Ketama a Béni Khaled), které tímto obdržely španělskou přezdívku „cinco“. O tom, že kif nebyl považován za drogu svědčí i fakt, že oficiální název nadnárodní společnosti s francouzským kapitálem, která získala monopol na veškerý nákup a prodej celkové produkce kifu a tabáku v Maroku, v době francouzského protektorátu zněl Régie marocaine du kif et du tabac. Tato společnost sídlila v Tangeru, část zpracování zboží se odehrávala v její pobočce v Casablance.

Roku 1916 Francie zakázala produkci a obchodování s konopím a jeho deriváty na svém území, roku 1932 zákaz rozšířila i na své kolonie. Zákaz se netýkal oblastí obhospodařovaných oficiální společností Régie marocaine. Roku 1954 byl zákaz rozšířen na celou rozlohu francouzského protektorátu a aplikován i na předtím privilegovaná území. Po vyhlášení nezávislosti v r. 1956 se zákaz týkal kompletního teritoria marockého království, zahrnující také dřívější španělskou zónu. Toto rozhodnutí trpce snášela tisícovka drobných pěstitelů na severu, v průběhu marocké kolonizace se ocitli ve španělské zóně, díky níž unikli kontrolám Francouzů a těšili se z tolerantního přístupu Španělů. Marocká vláda poté přistoupila k povolení kultivace na velmi malém obvodě u vesnice Azilal v provincii Al Hoceima. Rok 1958 znamenal pro Ríf utrpení, z důvodu sjednocení měny se prudce zvýšily ceny, míra nezaměstnanosti byla vysoká, lidé hladověli, různé faktory tu zapříčinily vzpouru, která byla potlačena armádou na jaře r. 1959. Tyto události přivedly marocký stát k tolerování pěstování konopí v pohoří Ríf a ke snahám alespoň tento nelegální obchod zneviditelnit.

„Mezi kluky z této čtvrti a mnou existuje malý rozdíl. Byl jsem pro ně hladovec, který přišel odjinud.

„Je z Rífu. Přišel ze země hladu a vražd.“

„Neumí ani arabsky.“

„Rífani jsou nemocný, a kam přijdou, tam je hned hladomor.“

„Jo, když umře kráva nebo ovce, oni ji stejně sní. Žerou mršiny.“

*Pohrdání Rífany se dotýká i toho, kdo přišel z hor. Rozdíl je v tom, že Rífan je považován za zrádce a horal za chudáka, naivku.*⁵⁷

*Muhammad Šukrí*⁵⁸

V 60. letech byl Ríf vyhledávanou destinací hippie generace (Hippie hashish trail). Místní specialitou se stalo kouření kifu. Dostupný hašiš tehdy pocházel z Libanonu. V této době mnoho Rífanů opustilo sever Maroka. Emigrovali do Evropy za prací, především do Belgie a Holandska. Zaměstnání našli v dolech, v továrnách, na stavbách, ale i ve francouzských automobilkách. 60. léta byla začátkem typického fenoménu, jakým byl hromadný odchod venkovského obyvatelstva do marockých měst. Bez příspěvků od státu, bez možnosti modernizace obdělávacích technik např. nákupem zemědělských strojů, bez peněz (žádný úvěr), s přílivem importovaných potravin, rífstí zemědělci přestali být konkurenceschopní. Na konci 70. let konopí „okupovalo“ rozlohu menší než 10 000 hektarů. Nicméně na počátku 80. let minulého století celková produkce cannabisu v Rífu vzrostla, důvodů bylo několik, poptávka

z rostoucího evropského trhu po marockém zboží, chudoba a probíhající válečné konflikty na území „konkurenčních“ vývozců – Afganistánu a Libanonu. Maročané začali vyrábět hašiš.

Pěstování cannabisu se neustále rozšiřovalo i na další území do té míry, že na některých z nich se nepěstuje již nic jiného, tato monokultura vážně ohrožuje ekosystém a podporuje hospodářskou nesoběstačnost. V některých rífských rodinách se role rozdělily, starší generace se věnují tradičnímu zemědělství (luštěniny, obiloviny), mladí kultivují marihuanu. V okolí města Chefchaouen už na polích

---

⁵⁷ ŠUKRÍ, Muhammad. *Nahý chleba*. Přel. Anna Lukavská, Erik Lukavský. 1. vyd. Praha : Agite/Fra, 2006. 172 s. Lidská práva a literatura. ISBN 80-86603-30-X, s. 15.

⁵⁸ M. Šukrí (* 1935 v pohoří Ríf - † 2003) se v roce 1942 kvůli hladomoru s rodinou přestěhoval do Tangeru, pak do Tetuánu a Oranu. Šukrí byl rífský Berber a arabsky číst i psát se naučil až v jednadvaceti letech. Psal autobiografické texty a obdržel řadu literárních cen. Jeho knihy překládali Paul Bowles (do angličtiny) a jiný významný marocký spisovatel Tahar Ben Jelloun (do francouzštiny). Šukrího *Nahý chleba* se stal kultovní knihou, pro svou otevřenost, především popisů sexuálních scén, byla kniha v Maroku zakázána a mohla vyjít až v roce 2000, tedy po dvaceti letech od prvního pařížského vydání.

nepěstují zeleninu, ani pastevce zde nepotkáte, pestrou úrodu a chov tu nahradil kif. Byla zřízena komise určená k boji proti cannabisu, ale i ta má omezené pravomoce, musela by zatknout každého, kdo pěstuje kif, a to je při pohledu na zelená pole v údolích Rífu takřka nemožné a zdá se i nechtěné, profitují všichni. Komise zacílí několik vybraných polí a úrodu spálí, nebo lépe pokosí a nechá na místě činu, chudý rolník, má-li štěstí a jeho rostlinky stačily uzrát, může své podnikání zúročit. Ostatně respondenti, se kterými jsem měla možnost hovořit, říkají, že v této oblasti kraluje korupce do té míry, že kolikrát sami úředníci avizují rolníkům příchod kontroly, což často na základě včasné sklizně pachatele zachrání. A když ne, posedí si několik let ve vězení a později se život vrátí do starých kolejí, taková jsou pravidla hry. Jedná se o určitý druh obchodu mezi marockými úřady a rífskými zemědělci, kontrolaři ignorující hektary zeleně získají peněžní výhody a pachatelé na straně druhé relativní klid na provozování zakázané činnosti.

Po několika výzvách Evropské unie, v říjnu 1992 Maroko vyhlásilo „válku drogám“ a svolilo ke skoncování s konopným zemědělstvím pod podmínkou, že Evropská unie Rífanům poskytne náhradní řešení, pomoc, aby 300 000 lidí neskončilo na ulici. Slíbená pomoc nedorazila. Bohužel stejnou rostlinu pěstují Holanďané ve svých sklenících. Když se procházíte v amsterdamských uličkách, občas je vzduch prosycený trávou. Coffee shopy zde nabízejí různé lahůdky, turismus jen kvete a nikdo se nepohoršuje, není důvod, je to absolutně legální. Proč tedy z pozice člena Evropské unie kárat rozvojovou zemi?

*„ Kif z vás neudělá šílence. A z toho neonemocníte. Nezpůsobuje vůbec nic špatného, pokud se dobře jí a dost spí. To, co vede k zešizení a ztrátě zdraví, je nemít dost peněz. To stačí! křičel na mě. Nikdy nechtějí slyšet, že je někdo chudý... “*⁵⁹

*Mohamed Mrabet*⁶⁰

---

⁵⁹ MRABET, Mohamed, BOWLES, Paul. *M'haschich*. Trad. Claude Thomas. Paris : L'Esprit frappeur, 1998. 95 s. ISBN 2-84405-030-1, s. 86.

Vezmeme-li v úvahu ekonomické a přírodní faktory tohoto území, pěstování cannabisu jakoby bylo logickým vyústěním situace s přihlédnutím k berberskému tvrzení „Pouze kif roste na půdě Ketamy“. Drsný reliéf příkrých srázů a půda chudá na živiny, zavlažovaná prudkými a nepravidelnými dešti, jim dávají za pravdu. Mimo to výnosy a úroda z jiných plodin jsou často nedostatečné, aby dokázaly vrátit vložené investice. Dle údajů Úřadu pro drogy a kriminalitu (UNODC), konopí zavlažované pouze dešťovými přeháňkami přináší zemědělcům Rífu sedmkrát až osmkrát více než úroda ječmene, a dvanáctkrát až šestnáctkrát větší výnos, pokud je půda navíc uměle zavlažovaná.

Roku 2004 orgán OSN UNODC zveřejnil výsledky průzkumu o rozsahu pěstování cannabisu v Maroku, který byl zahájen v červenci roku 2003. Projekt odhalil 134 000 hektarů pokrytých konopím, což představuje 27 % orné půdy zkoumaného teritoria a 1,5 % orné půdy na území Maroka. V inkriminované zóně na severu Maroka produkce cannabisu zahrnuje 75 % vesnic (douars) a 96 600 domácností (ze 146 000), reprezentující 800 000 lidí (tj. 2,5 % obyvatel z celkové marocké populace, odhadované roku 2002 na 29 600 000 lidí). Hrubý příjem na osobu tak činí ročně zhruba 3600 Dh (400 \$). Analýza satelitních snímků SPOT mapující zkoumanou oblast Ríf rok poté vykalkulovala rozlohu území, kde se pěstuje cannabis na 120 500 ha v roce 2004, tzn. 10 % pokles oproti loňskému roku.⁶¹ Tytéž snímky postřehly více než 3500 ha lesů spálených a 620 ha vymýcených zejména v provincii Chefchaouen ilegálně někým, kdo měl neskonalejší zájem o lesní půdu.

---

⁶⁰ M. Mrabet (* 1936 v pohoří Ríf) je uznávaným marockým spisovatelem. Většinu svého života strávil ve městě Tanger. Je autorem mnoha povídek a krátkých románů, v nichž znázorňuje neblahé vlivy západní civilizace na způsoby muslimského života v Maroku v 60. a 70. letech. Svě příběhy ústně arabsky nadiktoval příteli Paulu Bowlesovi, jenž je následně přepsal do angličtiny.

⁶¹ *Production:Cannabis* [online]. 2005 [cit. 2007-10-03]. Dostupný z WWW: <http://www.unodc.org/pdf/WDR_2005/volume_2_chap5_cannabis.pdf>.

„Vy, kteří věříte ! Víno, hra majsir, obětní kameny a vrhání losů šípy jsou věru věci hnusné z díla satanova. Vystříhejte se toho – a možná že budete blažení. Satan chce mezi vámi podnítit pomocí vína a hry majsiru nepřátelství a nenávist a odvést vás od vzývání Boha a od modlitby. Přestanete s tím tedy?“

Korán, súra 5. Prostřený stůl (Al-Má'ida), verš 90 - 91⁶²

Kif je „haram“, muslimům zapovězený, islámem zakázaný, přesto kultivovaný jako nutné zlo. Nicméně je potřeba vyzdvihnout, že mnoho obyvatel pohoří Ríf kultivaci a konzumaci cannabisu z náboženských důvodů odsuzuje. Jejich oprávněný postoj způsobuje nemalé sociální problémy a v některých případech i rozklad rodiny. To je případ Mounira, který je v trvalém konfliktu se svým prvorozeným synem, který by rád na polích svého otce pěstoval konopí. Stejně tak Rachid, který opustil rodnou ves a svou matku, jež prodává kif, se natrvalo přestěhoval do Casablanky. Když přijede k matce na návštěvu, vždy s sebou přiveze veškeré potraviny a nápoje, aby se neživil jídlem, zakoupeným za vydělané peníze ze zakázaného. V některých vesnicích bohatí obchodníci s hašišem nechali paradoxně postavit mešity. Můžeme se jen domnívat, jaké pohnutky je k tomu vedly, zda výčitky svědomí, nebo způsob získání přízně a úcty mezi sousedy. Nikde nebylo veřejně deklarováno, že finance k tomuto účelu pocházejí z prodeje drog, přece to všichni přinejmenším tuší...

„Rozdávejte na stezce Boží, avšak nevrhejte se do zkázy vlastníma rukama! Konejte dobré skutky, neboť Bůh miluje ty, kdož dobré skutky konají.“

Korán, súra 2. Kráva (Al-Baqara), verš 195⁶³

Zatímco produkce cannabisu a hašišu je pro některé nutným prostředkem k přežití, formou boje proti chudobě, pro jiné pomůckou k zbohatnutí a většímu

---

⁶² Korán, s. 610.

⁶³ Korán, s. 464.

majetku. Konopí bezesporu změnilo způsob života těchto lidí, pomohlo zlepšit tamní infrastrukturu (veřejné komunikace, hromadné dopravní prostředky) a bydlení (nákup ledniček, televizí). Dotazované osoby mi potvrdily, že obchod s konopnými produkty, ač nezákonný, stimuloval rozvoj a ekonomiku oblasti Ríf. Techniky šlechtění

a zpracování konopí jsou jako součást rodinného dědictví předávány z otce na syna (jedná-li se o rodiny, které se touto kultivací zabývají po několik generací). Dříve konopí vyrůstalo pouze pro lokální, případně národní spotřebu, především za účelem oblíbeného kouření kifu. Pěstování bylo méně intenzivní, na malých snadno obdělávatelných parcelách a rozhodující byla výsledná kvalita. Beztoho cannabis na tržištích nabízeli prodavači máty a jiných léčivých bylin. Sklizené rostliny byly ukládány do místností uvnitř domů k postupnému sušení pro zachování kvality a účinnosti pryskyřice. Místo toho jsou nyní plodiny ošetřovány fosforečnými a draselnými hnojivy, dusičnany, které negativně ovlivňují kvalitu cannabisu a hlavně znečišťují již tak vyčerpanou půdu. Doba se změnila, poptávka je vysoká a ilegalita této drogy zvyšuje její cenu a snižuje kvalitu – pro větší zisk bývá kvantita hašiše uměle navyšována všelijakou příměsí. Na zelenkavých polích lidé pracují nejméně 10 hodin denně, uprostřed tolika kilometrů čtverečních kifu se člověku nutně zamotá hlava, místo je klidné a zdá se, že i čas v okolí Ketamy plyne pomaleji. S jointem v ústech tu pracují téměř všichni, i kluci najímaní na brigádu. Tito lidé stojí na pomyslném žebříčku těch, kteří na kifu vydělávají úplně nejnižší. Jejich mzda je minimální, kolikrát ani nepostačí na pokrytí životních nákladů, ale jsou „zaměstnání“.

O něco výše stojí drobní pašeráci, kteří zajišťují obchod v oblastním měřítku. Někteří chodí pěšky s batohem na zádech po horských stezkách a zajišťují transfer zboží, další prověřují policií hlídané cesty, jiní přespávají u silnic a cannabis nabízejí zvědavým turistům, aby je následně ohlásili na policii a získali finanční odměnu. V Rífu se daří také specifickým turistickým pobytům.

Turisté v domě hostitele/hoteliéra, který je zároveň pěstitelem kifu, stráví jeden týden, k dispozici mají ubytování, stravu a kuřivo přímo od výrobce, vše made in Morocco. Spokojenost je na obou stranách, pěstitel má zaručenou klientelu a slušný příjem, konzumenti kvalitní zboží za dobrou cenu a potřebný klid.

Dalšími rybky v moři nelegálního obchodu jsou výrobci čípků k transportu hašišu přes hranice. Potřebný plastový materiál nastříhají na malé obdélníky, které následně sešijí do tvaru čípku, při dodání zboží čípky naplní hašišem, definitivně je zašijí a miniaturní zásilky jsou tak připraveny k exportu. Nejškikovnější „krejčí“ je schopen za den zhotovit až 1000 čípků. Následně jsou čípky předány dealerovi, ten je distribuuje dívkám, které pro něj pracují a jejichž úkolem je čípky pomocí jogurtu spolknout a v útrokách takto převést na evropský kontinent. Některé z nich jsou schopny spolykat až 1 kilogram hašišu několikrát ročně, aniž by si zdravotně ublížily. Cestují lodí a v limitu maximálně dvou hodin svůj náklad po dosažení španělských břehů vyzvracejí. Poté zásilky putují do různých koutů západní Evropy ke svým koncovým spotřebitelům za mnohonásobně vyšší ceny prostřednictvím sítě dalších distributorů. Jeden exportovaný kilogram hašišu může přinést až třicetinasobný zisk své původní nákupní ceny v Maroku. Jiným rozšířeným způsobem pašování drog je vývoz anální cestou. K tomuto účelu slouží celofán ve tvaru malých válců, je to velmi diskrétní a bezpečné, pokud pašeráka předem někdo neudá celníkům. Tento druh přepravy zboží se využívá pro rychlé cesty letadlem a lze takto propašovat až 500 gramů na osobu. Pochopitelně existují i méně drastické metody: pašování drog dopravním prostředkem. Při příjezdu do Maroka jsou vozidla vážena a hmotnost zaznamenána, má-li automobil při odjezdu z Maroka stejnou váhu, vše je v pořádku, prohlédávání se nekoná. Postačí tedy nejprve auto něčím naložit – dřevem, ocelí, haraburdím..., spočítat hmotnost, během pobytu se několika kil zbatit a poté je opět „nabrat“ v podobě hašišu nebo jiných omamných látek. Pokud se jedná o peníze, vynalézavost lidí nezná mezí. Na vrcholu

našeho imaginárního žebříčku se nacházejí drogoví magnáti, kteří řídí mezinárodní obchod.

Pro usměrnění situace v marocké Sicílii, jak se oblasti Rífu přezdívá, se nabízí různá řešení: např. legalizovat pěstování kifu a zároveň zakázat jeho transformaci v drogu. Rostlina Cannabis by tak mohla být hojně využívána k lékařským či industriálním účelům (výroba vláken, stavebních materiálů atd.), což by umožnilo expanzi podnikání, nárůst pracovních příležitostí a celkový rozvoj regionu. Přesto se domnívám, že tato varianta je v muslimské zemi nepřijatelná. Již je slyším, legalizace marihuany dnes a zítra budeme na ulici potkávat opilé sousedy... Že by začarovaný kruh? Dokud marocká vláda sama nepřijde s reformními opatřeními, finančně nepodpoří alternativní projekty pro snížení nezaměstnanosti a pro zlepšení infrastruktury Rífu, do kraje bez obstojných silnic a bez elektřiny se zahraniční firmy nepohrnou. Stejně tak turisté se regionu kvůli špatné pověsti raději vyhýbají. Každý příchozí je zde považován za potenciálního zákazníka, který do města Chefchaouen nezavítal kvůli malebné medině, zářící bílou a modrou barvou, nýbrž z důvodu nákupu „čokolády“ – hašiše. Za takovou koupi hrozí provinilci až 10 let vězení. Proto je turistům doporučováno, aby se vystříhali kouření na veřejných místech a dávali si pozor na to, kdo jim ve skutečnosti kif prodává. Často se stává, že nevědomky uzavřou obchod s maskovaným policistou, který jim okamžitě pro několik gramů způsobí nemalé potíže.

Respondenti z města Nador nebyli nadšeni mým zájmem o konopné zemědělství Rífu. Kif není berberskou chloubou. O tomto tématu se mnou Berbeři hovořili neradi, kif zůstává tabuizovaným námětem konverzací, obzvláště pro rozhovory s lidmi, kteří hodlají zveřejňovat nějaké informace (i obecně známé). Po ujištění, že hrdí rífští Berbeři se v mé práci netransformují do podoby narkomanů, mluvili mnohem otevřeněji. Vyprávěli o sousedských vztazích,

o výstavbě nových rezidenčních čtvrtí, luxusních vil za peníze z „haram“. O tom, jak se lidé na ulici vřele zdraví a když první z nich odjede ve svém drahém automobilu 4x4, druhý si odplivne. Jak se život v městečku Nador se 180 tisíci obyvateli, hovořícími berberským dialektem tarifit, v průběhu několika let razantně proměnil.

Ekonomickému zázemí této oblasti by jistě prospěly dotace pro rozvoj cestovního ruchu. Ríf to není pouze kif. Můžeme tu obdivovat malebnou přírodu s cedrovými lesy a v nižších polohách na severní straně orientované ke Středozemnímu moři taktéž palmy (žumara nízká), hluboká údolí i pláže. Milovníci historických památek by v Rífu neměli opomenout návštěvu tétouanské mediny, ač je rozlohou jednou z nejmenších v Maroku, patří k nejkrásnějším. Roku 1997 byla zapsána pro svou dokonale zachovanou andaluskou architekturu na seznam světového kulturního dědictví UNESCO.⁶⁴

11. Venkov a město

---

⁶⁴ UNESCO *World Heritage* [online]. c1992-2008, 7.4.2008 [cit. 2008-03-05]. Dostupný z WWW: <<http://whc.unesco.org/en/list/837>>. Na seznamu UNESCO figurují kromě tétouanské mediny ještě následující marocké lokality: **medina ve Fèsu** (1981), **medina v Marrakéši** (1985), **ksar Aït Ben Haddou** (1987), historické město **Meknès** (1996), **Volubilis** (1997), **medina v Essaouiře** (2001) a **náměstí Jamaa el Fna v Marrakéši** (2001). GAULTIER-KURHAN, Caroline, et al. *Patrimoine culturel marocain*. 1. édition. Paris : Maisonneuve & Larose, 2003. 427 s. ISBN 978-2706816963, s. 19.

Ačkoliv nejméně 50 % obyvatel Maroka obdělává půdu, zemědělská výroba neдрží krok s nárůstem obyvatel a tak se velká část potravin musí dovážet. Změny ve způsobu života byly nastartovány především vinou francouzské kolonizace mezi lety 1912–1956, kdy byla vyhlášena marocká nezávislost. Proces stěhování venkovského obyvatelstva do měst, tak charakteristický pro moderní společnosti, lze výborně zdokumentovat na řadě marockých měst.

Tak např. Casablanca (Dár al-Bajdá), nejvýznamnější přístav a hlavní obchodní středisko země založené Portugalci roku 1515 na místě starého berberského sídla Anfa, čítala na počátku 20. stol. 20 000 obyvatel. V roce 1936 se pyšnila 262 000 obyv. a v roce 2000 sčítání vykazalo rovné 3 miliony obyvatel.⁶⁵ Tento neuvěřitelný nárůst za 100 let je jasným důkazem současného trendu. Francouzská kolonizace tu násilně převrátila zaběhnutý řád založený na solidaritě a vzájemné pomoci. Využívání půdy ve prospěch francouzského obchodu⁶⁶ zapříčinilo přesun původních majitelů do méně úrodných oblastí a následné zchudnutí venkovských komunit. Přitahování prosperitou měst, opustili venkov s vidinou lepšího života. Drsné podmínky a chudoba nutí Berbery odejít z rodných horských vesnic do měst, kde potřebují vládnout arabským jazykem, aby získali práci a francouzštinou, aby se skutečně uplatnili a obdrželi slušné finanční ohodnocení, samozřejmostí je přizpůsobení se novému životnímu tempu v městském prostředí.

Dnešní marocká urbanizace čelí stejným problémům jako jiná světová velkoměsta – vysoká nezaměstnanost (v městských oblastech se pohybuje okolo 22 %), nedostatek obytných prostor, zvýšená kriminalita, špatné životní podmínky,

---

⁶⁵ ELLYAS, Akram Belkaid. *A la rencontre du Maghreb*. 1. édition. Paris : La Découverte/Institut du monde arabe, 2001. 128 s. ISBN 978-2-7071-3301-4, s. 78.

⁶⁶ Mezi lety 1912-1939 evropští osadníci v Maroku vlastnili 722 000 hektarů půdy. ELLYAS, Akram Belkaid, STORA, Benjamin. *Les 100 portes du Maghreb : L'Algérie, le Maroc, la Tunisie, trois voies singulières pour allier islam et modernité*. 1. édition. Paris : Les Éditions de l'Atelier/ Éditions ouvrières, 1999. 303 s. ISBN 978-2708234345, s. 122.

znečištěné ovzduší atd. Fenomémem jsou také periferie měst tzv. *bidonvilles*, skládající se ze značné části z ilegálních obydlí – plechových chatrčí, kde žijí ti nejchudší. Berbery můžeme potkat také v bývalé židovské čtvrti, které se říká *mellah* (ekvivalent evropského ghetta) a kterou můžeme nalézt téměř v každém větším městě. Nicméně většina marockých Židů se odstěhovala do Izraele, ti zbylí nyní žijí především v evropských rezidenčních čtvrtích. Původní mellahy jsou tedy domovem chudších Berberů, kteří přišli do měst před nepříliš dlouhou dobou z venkova. Situace v Maroku je navíc ztížena faktem, že jedna třetina obyvatel zde žije pod hranicí bídy a 50 % dospělých je negramotných (na venkově až 80 % rolníků neumí číst ani psát). Marocký průmysl patří k nejrozvinutějším v Africe, míru znečištění životního prostředí ovlivňují cementárny a výroba fosfátových hnojiv (Maroko je po USA a Rusku třetím největším světovým producentem umělých hnojiv). Odhaduje se, že na marockém území se nacházejí až tři čtvrtiny celosvětových zásob fosfátů.

Migrace z vesnic do měst, z marockých měst do světových měst a zpět, obohacuje a zároveň převrací sociální vztahy i hierarchii. Emigranti neposílají pouze peníze. Předávají svoje dojmy, vracejí se jiní s pozměněným myšlením a srovnávají přístupy k životu. Do ustáleného koloběhu vesnického života tak pronikají nové, předtím neznámé myšlenky...

Francie často zapomíná, že první přistěhovalce si na své území přivedla sama. Byli to ti, kdo za války bojovali pod francouzskou vlajkou proti Němcům. Za kolébkou marocké emigrace však bývá považována spolu s Rífem oblast Anti-Atlasu. Z tohoto regionu představitelé francouzských firem v 60. a 70. letech rekrutovali nové zaměstnance. Nábor pracovních sil byl úspěšný, po pásu obnažení Berberů Francouze přesvědčili. Přednost dostali ti, kteří vypadali fyzicky zdatní a odolní vůči nemocím. Byl-li zaměstnavatel spokojen, pravidelně od svých „nových“ zaměstnanců zjišťoval jména jejich příbuzných a známých, vybraným osobám později zaslal se souhlasem úřadů pracovní kontrakt. Vidina dobrého výdělků byla výzvou. A tak se stalo, že v některých vískách pohoří

Anti-Atlasu dnes muže téměř nepotkáte. Těžkou práci tu zastávají ženy a děti, zřídka pracují méně než 16 až 17 hodin denně.⁶⁷ Časy se ale mění a zdá se, že naděje v těchto zapomenutých končinách snad opět vzklíčila. Berberští žijící v Evropě své příbuzné v rodných vesnicích finančně podporují.⁶⁸ Když se každé léto vracejí domů, uvědomují si, jak jsou životní podmínky na jihu Maroka obtížné a že sucho devastuje jejich kraj již téměř 40 let. Prostřednictvím lokálních asociací vznikají projekty financované především ze soukromých zdrojů rodáků žijících převážnou část roku v zahraničí. Podařilo se mnohé: zavedení elektrického proudu do některých vesnic, častější přísuny pitné vody, lékařská karavana zajišťující preventivní prohlídky jednou ročně... Přesto vesnice zůstávají liduprázdné. Proto se asociace jako např. **Migrations et Développement** zabývají vytvářením nových pracovních příležitostí a zhodnocením lokálních produktů.

Od roku 2002 tato asociace podporuje ekonomický rozvoj venkovských komunit v oblasti Tarouddant, kde produkují šafrán, olivový a vzácný arganový olej.⁶⁹ Arganové stromy rostou výhradně na jihozápadě Maroka a olej z jejich plodů je na evropském trhu luxusním zbožím, využívaným v kosmetice a zdravé výživě. Berberské asociace financují také rozvoj cestovního ruchu, renovaci kulturních památek a projekty vzdělávání. Nejdůležitějším úkolem těchto asociací je kromě získávání finančních prostředků, také sdružování Berberů napříč státy ve vzájemné solidaritě.

V prostých obydlích berberských vesniček v odlehlých údolích Vysokého Atlasu jako by se zastavil čas. Jediným spolehlivým dopravním prostředkem

---

⁶⁷ *Migrations et Développement* [online]. 2004 [cit. 2008-02-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.migdev.org/>>.

⁶⁸ Maročané žijící v zahraničí převedli do své rodné země 1,8 miliardy dolarů ročně (údaj z roku 1999). ELLYAS, Akram Belkaid, STORA, Benjamin. *Les 100 portes du Maghreb : L'Algérie, le Maroc, la Tunisie, trois voies singulières pour allier islam et modernité*. 1. édition. Paris : Les Éditions de l'Atelier/ Éditions ouvrières, 1999. 303 s. ISBN 978-2708234345, s. 154.

⁶⁹ *Migrations et Développement* [online]. 2004 [cit. 2008-02-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.migdev.org/>>.

v terénu je mula nebo mezek. Stane-li se, že někdo z vesnice vážně onemocní a tradiční léčba nepomáhá, je nutné nemocného dopravit k lékaři. Obyvatelé jsou zde odkázáni jeden na druhého. Nemocného člověka musí vynést k často vzdálené sjezdové komunikaci a čekat. Buď přijede sanitka (v případě, že cestou narazili na telefon), nebo se najde někdo, kdo vlastní automobil a dotyčného doveze do nemocnice. Fenomén silných pout uvnitř společenství tak charakteristický pro maghrebské státy je pozůstalostí z minulosti, kdy přežití jedince záviselo na solidaritě celé skupiny. Nutno podotknout, že reciprocita je nejen u nomádů dobře fungující systém.

Berberky obvykle rodí doma, u porodu asistují starší ženy. Přítomnost muže v ženských záležitostech se považuje za hanbu. Na venkově je poměrně časté, že žena potratí tři nebo čtyři děti, bilance je v některých případech hrozivá – jedno mrtvé na jedno živé. Přestože tito Berbeři žijí v souladu s přírodou a jsou soběstační a zvyklí na drsné horské podmínky, vyskytnou se situace např. porodní komplikace, kdy čas je nepřitelem. Včasný lékařský zásah by v řadě případů zachránil život, jenže nejbližší ordinující lékař se nachází v marrákešské nemocnici, která je bez terénního automobilu v krátkém časovém úseku nedostupná a kde personál hovoří arabsky. Zemře-li žena při porodu, odebere se dle islámu přímo do ráje. Ve Vysokém Atlasu se traduje, že žena, která porodí deset dětí, má své místo v ráji také zajištěné.⁷⁰

Závěr

„Jsem Češka!“ odpověděla jsem na otázku o svém původu. „Á, dívka z východní Evropy...“ Přestože vím, že tato poznámka nemusí nutně mít negativní nádech, cítila jsem křivdu. Praha přeci leží západněji než Vídeň

---

⁷⁰ IDALI-DEMEYÈRE, Isabelle. *Ahouach : Quatre saisons chez les Berbères du Maroc*. 1. édition. La Tour d'Aigues : Éditions de l'Aube, 2004. 213 s. L'Aube poche. ISBN 2-7526-0006-2., s. 157.

a Rakušance nebudou připomínat, že je z východu. Jenže my jsme žili v komunismu. Stejně jako Francouzi dodnes nerozlišují národy za bývalou železnou oponou, také my, Evropané, nerozlišujeme Berbery od Arabů. Neúprosný čas Berberům ukázal, že postupná ztráta lingvistického odkazu předků znamená i nenapravitelnou ztrátu identity. Jsou si plně vědomi své berberské příslušnosti na základě kultury a jazyka, nikoliv rasy. Toto poznání je provází i mimo domov, když odcházejí (ať už legálně či ne) pracovat do zahraničí. Finanční podpora ze strany berberských emigrantů napomáhá realizaci některých projektů pro zlepšení kvality života ve vysokohorských vesnicích, tam, kde je nezbytné cestovat tři hodiny po skalnatých hřebenech

k zastižení prvního lékaře, tam, kde dosud není tolik potřebný přívod vody. Ale „Bůh dává boby tomu, kdo nemá zuby,“⁷¹ a toto říské přísloví Berbery provází životem. Vědí, že člověk může být šťastný, i když mu něco chybí.

Bylo by smutné, kdyby berberská kultura zůstala zakonzervována pouze pro potěšení západních turistů, kteří se nechávají za drobné peníze pozvat do tradičních sídel na šálek výborného marockého mátového čaje a následně na tržištích nakupují domnělé berberské suvenýry, jejichž provedení občas spíše odráží turistovu poptávku po exotičnosti, než skutečnou podstatu a autenticitu berberských artefaktů. Naději v podobě vzájemné úcty a respektu skrývá závěrečné poselství Berberského manifestu⁷²: Imazighen jsou bratři Arabů na základě nerozlučitelných pout, jakými jsou islámská víra a společný dějinný osud, poznamenaný vzájemnou pomocí a podporou v dobách dobrých i zlých. Žádají jen zachování kultury amazigh, jakožto pevné součásti marockého kulturního dědictví a jedinečné dimenze maghrebské identity. Svým krajanům navrhují společnou cestu k toleranci a příslušnosti k jedné entitě, kterou reprezentuje prvotní kultura této země, obohacená o arabské, řecké,

---

⁷¹ *Proverbes du Rif* [online]. 29.11.2004 [cit. 2005-04-02]. Dostupný z WWW: <<http://arrif.com1.free.fr/ArtDeVivre/Proverbes>>.

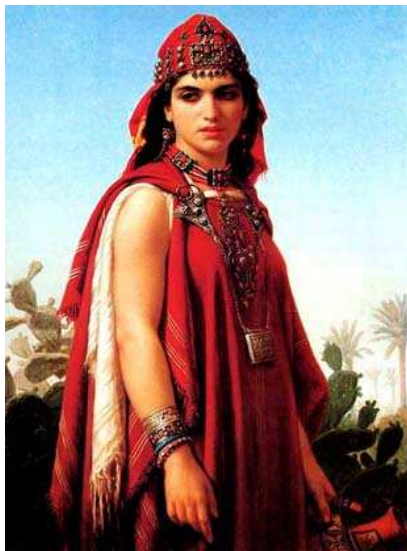
⁷² *LE MANIFESTE BERBÈRE* [online]. Rabat : 2000 [cit. 2006-05-21]. Francouzsky. Dostupný z WWW: <<http://www.mondeberbere.com/societe/manifeste.pdf>>.

římské, fénické a evropské vlivy. „Svobodní lidé“ věří, že kulturní rozmanitost představuje celosvětové bohatství a tudíž by měla být zachována.

Obrazová příloha

*Eugène Ferdinand Victor Delacroix: Fanatici z Tangeru, 1837 - 1838
olej na plátně, 98 × 131 cm, Minneapolis, Institute of Arts*

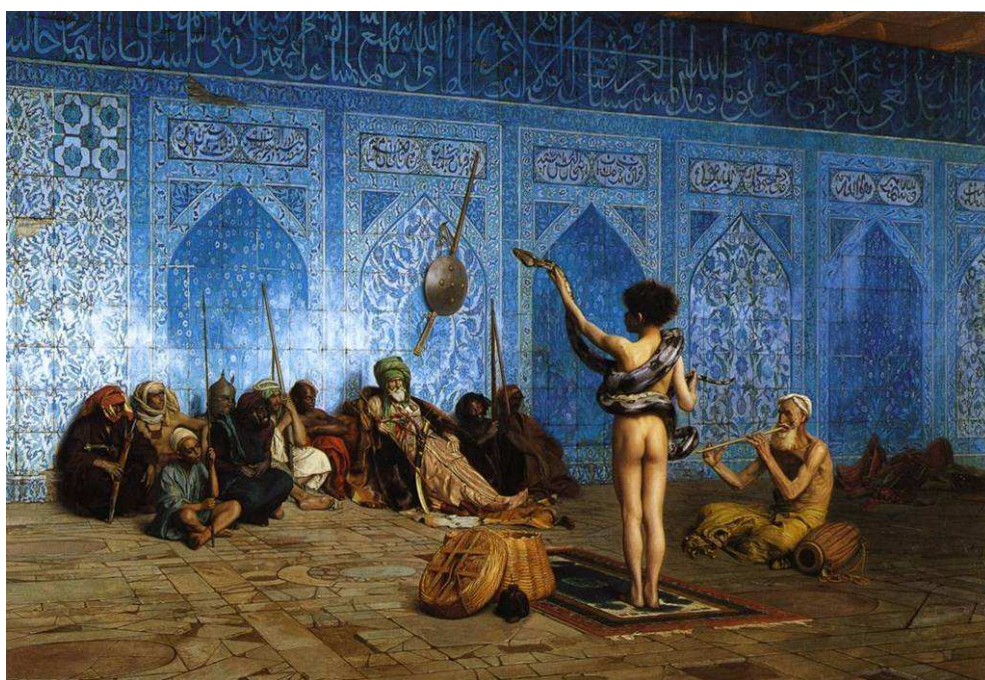

*Emile Vernet-Lecomte: Berberská žena, 1870, olej na
plátně, 122 x 87 cm, soukromá sbírka*

*Jean-Léon Gérôme: Lázeň, žena myjící si nohy, 1889
olej na plátně, 100 × 81,3 cm, soukromá sbírka*

*Jean-Léon Gérôme: Krotitel hadů, 1870, olej na plátně, 84 × 122 cm, Wiliamstown,
Sterling and Francine Clark Art Institute*

Alphonse Etienne Dinet: Odpočinek po koupeli, olej na plátně, soukromá sbírka

Henri Matisse: Stojící Rífan, 1912, olej na plátně, 1,465 x 0,977 m

Musée de l'Ermitage, Saint Petersburg

Abstract

Towards Understanding the Culture of the Rif Berbers

This thesis is focused on the Moroccan people, known as the Rif Berbers. Berbers were Morocco's first inhabitants, they are spread over the country, from the Rif mountains in the north to the Atlas mountains and the desert in the south. Berbers are still the majority today, accounting for about 60 percent of Morocco's 30 million citizens. But they are treated like a minority by the members of the dominant Arab culture. The interdisciplinary study explores some aspects of the way of life of the Rif Berbers and uniqueness of their culture, which is mostly threatened by poverty. Chapter 10 examines also the cannabis cultivation in the Rif region. Apart from my bibliographical research, I also conducted some additional interviews and observations for my thesis (September 2004 – January 2008).

Seznam zdrojů

Publikace:

Biblií svatá aneb všechna svatá písmena Starého i Nového zákona. Praha : Biblická společnost Britická a zahraniční, 1939. (831, 270 s.).

Korán. Přel. Ivan Hrbek. 2. vyd. Praha : Odeon, 1991. 797 s. ISBN 80-207-0444-2.

AMAHAN, Ali, KHATIBI, Abdelkébir. *Du signe à l'image – Le tapis marocain.* 1. édition. Casablanca : Lak international, 1996. 186 s.

ARNAUD, Gérald, LECOMTE, Henri. *Musiques de toutes les Afriques.* 1. édition. Paris : Fayard, 2006. 672 s. ISBN 9782213625492.

BAHBOUH, Charif, FLEISSIG, Jiří. *Malá encyklopedie islámu.* Praha : Dar ibn Rushd, 1993. 190 s. ISBN 80-900767-3-4.

BOURRILLY, Joseph. *Éléments d'ethnographie marocaine.* Emile Laoust. 1. édition. Paris : Larose, 1932. 262 s.

BRETT , Michael, FORMAN, Werner. *Mauri.* 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1989. ISBN 80-222-0028-X.

CALLIES DE SALIES, Bruno. *Le Maghreb en mutation, entre tradition et modernité.* 1. édition. Paris : Maisonneuve et Larose, 1999. 254 s. ISBN 2-7068-1419-5.

CAMPS, Gabriel. *Les Berbères : Mémoire et identité.* 2. édition. Paris : Editions Errance, 1987. 260 s. ISBN 2-903442-32-0

CAMPS, Gabriel. *Encyclopédie berbère.* Aix-en-Provence : Édisud, 1997. ISBN 978-2857449485.

DERMENGHEM, Émile. *Vies des saints musulmans.* Paris : Actes Sud, 2005. 329 s. La bibliotheque de l'islam. ISBN 978-2742757176.

DONINI, Giovanni. *Les Minorités en Méditerranée.* Trad. de l'italien par Laura Brondino. Tunis/Aix-en-Provence : Alif/Edisud, 2001. 95 s. ISBN 2-7449-0279-9.

DOZY, Reinhart. *Supplément aux Dictionnaires arabes.* 1. édition. Leyde : E.-J.Brill, 1881. 2 sv.

ELLYAS, Akram Belkaid. *A la rencontre du Maghreb.* 1. édition. Paris : La Découverte/Institut du monde arabe, 2001. 128 s. ISBN 978-2-7071-3301-4.

ELLYAS, Akram Belkaid, STORA, Benjamin. *Les 100 portes du Maghreb : L'Algérie, le Maroc, la Tunisie, trois voies singulières pour allier islam et modernité.* 1. édition. Paris : Les Éditions de l'Atelier/Éditions ouvrières, 1999. 303 s. ISBN 978-2708234345.

GALLISSOT, René. *Le Maghreb de traverse.* 1. édition. Saint – Denis : Éditions Bouchène, 2000. 396 s. ISBN 978-2912946249.

GAULTIER-KURHAN, Caroline, et al. *Patrimoine culturel marocain.* 1. édition. Paris : Maisonneuve & Larose, 2003. 427 s. ISBN 978-2706816963.

GEERTZ, Clifford. *Savoir local, savoir global : Les lieux du savoir.* Traduit de l'anglais par Denise Paulme. 2. édition. Paris : Presses universitaires de France, 1999. 293 s.

GRAMMET, Ivo, DEWACHTER, Min, DE PALMENAER, Els. *Maroc : Les Artisans de la Mémoire.* 1. édition. Gent : Editions Snoeck/Musea Antwerpen, 2006. 335 s. ISBN 90-5349-614-9.

HADDADOU, Mohand Akli. *Le guide de la culture berbère.* 1. édition. Paris-Alger : Paris-Méditerranée/Ina-Yas, 2000. 315 s. ISBN 2-84272-073-3.

HADENGUE, Tigrane, MICHKA, VERLOMME, Hugo. *Le livre du cannabis.* Genève : Georg éditeur, 1999. 787 s. ISBN 978-2825706206.

HECK, Christian, et al. *Moyen âge: Chrétienté et Islam.* Paris : Flammarion, 2003. 575 s. ISBN 2-08-012180-4.

CHEBEL, Malek. *Dictionnaire des symboles musulmans : Rites, mystique et civilisation.* 1. édition. Paris : éd. Albin Michel, 1995. 500 s. ISBN 2-226-12137-4.

IDALI-DEMEYÈRE, Isabelle. *Ahouach : Quatre saisons chez les Berbères du Maroc.* 1. édition. La Tour d'Aigues : Éditions de l'Aube, 2004. 213 s. L'Aube poche. ISBN 2-7526-0006-2.

ILIFFE, John. *Afrika a Afričané : Dějiny kontinentu.* Z angl. orig. přel. Luboš Kropáček. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2001. 376 s. ISBN 80-7021-468-6.

JURKOVÁ, Zuzana. *Kapitoly o mimoevropské hudbě.* 2. dopl. vyd. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 2001. 107 s. ISBN 80-244-0302-1.

LACOSTE, Camille, LACOSTE, Yves. *Maghreb, peuples et civilisations.* 2. rév. édition. Paris : La Découverte, 2004. 209 s. ISBN 2-7071-4432-0.

LIÈVRE, Viviane. *Danses du Maghreb d'une rive à l'autre.* Paris : Ed. Karthala, 1987. 192 s. ISBN 2-86537-179-4.

LEROI-GOURHAN, André, et al. *Dictionnaire de la Préhistoire.* 2. édition. Paris : Quadrige/PUF, 2005. 1277 s. ISBN 978-2130545446.

MATVEJEVIĆ, Predrag. *Breviář Středomoří.* Přel. Dušan Karpatský. 1. vyd. Praha : NLN, 2002. 228 s. ISBN 80-7106-545-5.

MIÈGE, Jean-Louis. *Le Maroc.* 9. édition. Paris : PUF, 2001. 128 s. ISBN 2130511279.

MRABET, Mohamed, BOWLES, Paul. *M'haschich.* Trad. Claude Thomas. 1. édition. Paris : L'Esprit frappeur, 1998. 95 s. ISBN 2-84405-030-1.

PLATÓN. *Timaios, Kritias.* Z řec. orig. přel. František Novotný. 2. vyd. Praha : Oikoymenh, 1996. 137 s. ISBN 80-86005-07-0.

RAGALA, Rachid, REFASS, Mohammed. *Atlas du Maroc.* Anne Lerebours Pigeonnière. 1. édition. Paris : Les Éd. J.A., 2002. 88 s. ISBN 2-86950-359-8.

SALLUSTIUS CRISPUS, Gaius. *Bellum Iugurthinum.* Vydal a pozn. opatřil Ant. Málek. 2. vyd. Praha : Česká grafická unie, 1921. 101 s.

SEIFE, Charles. *Nula : Životopis jedné nebezpečné myšlenky.* Překlad Jana a Pavel Houserovi. 1. vyd. Praha : Dokořán/Argo, 2005. 264 s. ISBN 80-7363-048-6.

SERVIER, Jean. *Les Berbères.* 4. édition. Paris : Presses Universitaires de France, 2003. 127 s. ISBN 2 13 053170 9.

SETHOM, Samira, BAIRAM, Alya, SKHIRI, Fathia. *Signes et symboles dans l'art populaire tunisien.* 1. édition. Tunis : Société Tunisienne de diffusion, 1976.

ŠUKRÍ, Muhammad. *Nahý chleba.* Přel. Anna Lukavská, Erik Lukavský. 1. vyd. Praha : Agite/Fra, 2006. 172 s. Lidská práva a literatura. ISBN 80-86603-30-X.

THORNTON, Lynne. *La femme dans la peinture orientaliste.* Paris : ACR Edition, 1985. 264 s. ISBN 2867700116.

TOZY, Mohamed. *Monarchie et islam politique au Maroc.* 2. édition. Paris : Presses de sciences po, 1999. 319 s. ISBN 978-2724607871.

TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení : Od Thaléta k Rousseauovi.* 4. vyd. Praha : Paseka, 2002. 376 s. ISBN 80-7185-171-X.

TROIN, Jean-François, et al. *Maroc : Régions, pays, territoires*. 1. édition. Paris : Maisonneuve & Larose, 2002. 502 s. ISBN 2706816309.

Periodika:

Země Světa. leden 2005, č. 1, 61 s. ISSN 1213-8193.

Qantara : Magazine des cultures arabe et méditerranéenne. podzim 1999, no. 33, 82 s.

Elektronické zdroje:

1. *Maroc: protestation contre le refus d'un juge de donner un prénom berbère* [online]. 4.2.2008 [cit. 2008-02-22]. Francouzsky. Dostupný z WWW: <http://www.amazighworld.net/news/index_show.php?id=1380>.
2. **JARDIN, Yves, REKACEWICZ, Philippe.** *Les Berbères en Afrique du nord* [online]. prosinec 1994 [cit. 2008-01-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.monde-diplomatique.fr/cartes/berberes1994>>.
3. *Séjour au Maroc* [online]. c2005 [cit. 2008-01-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.voyage-net.com/bons-plans/maroc.php>>.
4. *Logan Museum of Anthropology* [online]. [2006] [cit. 2006-01-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.beloit.edu/~museum/logan/paleoexhibit/images/mechta1.jpg>>.
5. **BENNANA, Agafay, LAGARDE, Dominique.** *Le réveil berbère* [online]. 27.6.2005 [cit. 2006-09-14]. Francouzsky. Dostupný z WWW: <http://www.asays.com/article.php3?id_article=489>.
6. **ID BALKASSM , Hassan.** *Legal and constitutional status of Amazigh language in Morocco & North Africa* [online]. New York : International Expert Group Meeting on indigenous languages;United Nations, 8.-10.1. 2008 [cit. 2008-02-05]. Dostupný z WWW: <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/EGM_IL_Balkassm_en>.
7. *Berbère Télévision* [online]. [2000] [cit. 2007-10-07]. Francouzsky. Dostupný z WWW: <<http://www.brtv.fr/>>.
8. *The Master Musicians of Jajouka* [online]. c2008 [cit. 2008-01-16]. Dostupný z WWW: <<http://www.jajouka.com/story.html>>.
9. *Çatalhöyük - excavations of a neolithic anatolian höyük : Çatalhöyük Image Collection* [online]. [1993] , 11.2.2008 [cit. 2007-10-07]. Anglicky. Dostupný z WWW: <http://sac.stanford.edu/netpub/server.np?quickfind=Arch%20%20Wall%20Painting&catalog=catalog&site=Catalhoyuk&template=results.np>
10. *Production:Cannabis* [online]. 2005 [cit. 2007-10-03]. Dostupný z WWW: <http://www.unodc.org/pdf/WDR_2005/volume_2_chap5_cannabis.pdf>.
11. *UNESCO World Heritage* [online]. c1992-2008 , 7.4.2008 [cit. 2008-03-05]. Dostupný z WWW: <<http://whc.unesco.org/en/list/837>>.
12. *Migrations et Développement* [online]. 2004 [cit. 2008-02-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.migdev.org/>>.
13. *Proverbes du Rif* [online]. 29.11.2004 [cit. 2005-04-02]. Dostupný z WWW: <<http://arrif.com1.free.fr/ArtDeVivre/Proverbes>>.

14. *LE MANIFESTE BERBÈRE* [online]. Rabat : 2000 [cit. 2006-05-21]. Francouzsky. Dostupný z WWW: <<http://www.mondeberbere.com/societe/manifeste.pdf>>.

Ostatní zdroje:

Musée ethnographique d'Anvers (Etnografisch Museum Antwerpen): Maroc: *Les artisans de la mémoire*. 2 mars 2006 – 1 octobre 2006 (výstava konaná k 50. výročí marocké nezávislosti). [návštěva 2006-04-01].

Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur: *Tradiční řemesla Maghrebu*. 19. 10. 2006 – 11. 4. 2007. [návštěva 2007-03-01].

Institut du monde arabe, Paris, *stálá expozice*. [návštěva 2007-10-30].

